

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 54 (1940)

Artikel: Historia della vischnaunca de Trun
Autor: Vincenz, P. A.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-210116>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 13.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Historia della vischnaunca de Trun

da P. A. Vincenz, anteriur derschader cantonal

I

Il temps prehistoric

La historia della vischnaunca de Trun sepiarda el stgir dil temps vargau. Denton ha il novissim temps purtau ils mussaments, ch'il territori de tala seigi staus populaus silmeins entuorn 400 onns avon Christus.

L'erupziun della spunda settentrionala sur ils funs de Mischaunca haveva aunc buca formau il tgiembel de Darvella, che quella contrada era gia habitada. Perdetga de quei dattan las fossas prehistoricas de Darvella, scuvretgas 1911 en occasiun della construcziun della viafier retica, curcladas dalla bova sbuccada sur la primara flurenta cultira, e tier las suandontas excavaziuns specialas per studis historics de 1914 e 1922.

Avon talas erupziuns de bova ha la contrada, situada da vart occidentala della terrassa digl uclaun de Tiraun en sia extensiun entochen entier il vitg Trun, purschiu igl aspect d'ina extendida, mo encunter mesanotg empau s'alzonta planira. — Semegliontamein haveva la val Zavrugia, che sbucca odem il plaun Darvella giud cuntraria vart meridionala el Rein, cun sias vals, vallettas e vadretgs enasissum, aunc buca semanifestau sco nausch dargun e sias vischinontas spundas orientalas sidedault, cuvretgas cun tiara e grava entochen sitier la pezza, cun il significont posteriur num tudestg Hallawangs, aunc buca mussau lur prighel tier bovas e lavinas. Auda ins gie aunc oz la raquintaziun d'empau fantasia, che la Zavrugia currevi d'in temps sco in dutg tras la pastira de Zignau, aschia ch'in cavagl pudevi tonscher l'jarva d'ina riva giud l'otra. — Ni la bova

gronda de Zignau de 1748 ¹⁾ ni tala de 1834 ensemen cul Rein grond de tal onn havevan aunc, sco pli tard 1868, pudiu destruir la via dil Lucmagn giu bass sper il Rein, existenta tgei ch'ins seregorda.

In maletg buca meins amureivel, che la sura descretta contrada sut e dadens il hodiern vitg Darvella, vegnan perquei ils dus plauns dadens e dadora igl ual della Zavràgia haver purschiu. Il „Plaun-dadens“, oz era numnaus „Plaun Vriela“, confina viers sera cun ina aulta spaziusa terrassa isolada sin in grep, numnaus Grepault, da vegl ennau zugliaus en misteriusas detgas e raquintaziuns. Tala circumstanzia ha leventau l'attenziun dils historichers e stimulau quels tier las novissimas excavaziuns, che han relevau l'existenza d'ina stabla colonisaziun prehistorica della medema muntada sco la scuvretga dellas fossas anticas de Darvella, situadas leu visavi sin l'otra vart dil Rein. ²⁾ — Negin smarvegli, che las empremas visetas fatgas d'emigronts jasters a questa contrada, han schau plascher il Grepault per in excellent liug d'avdonza, situaus sper in extendiu terren adattau per ina biala cultira e qualificaus sco veritabla fortificaziun naturala encunter attaccas de gliעד hostile e de bestias selvadias.

Constatai ils fastitgs dils emprems habitonts de Trun e siu contuorn, nescha la domonda suenter la derivonza u patria originala de tals. — Gest sur quella portan las caussas anfladas tier la scuvretga dellas fossas de Darvella, specialmein tier las excavaziuns a Grepault, sclariment. Las restonzas de vischala de tiara cotga (cheramias), anfladas el davos liug, appartegnan a silmeins 200 differents vischals. Ord la fuorma de tala tocca ed ord las gravuras lundervi selai concluder sin la derivonza de lur fabricants e sin lur appartenenza de cultura. — Sco l'emprema supposiziun dils historichers per la derivonza dil pievel retic dals Celts ei vegnida tschessentada dalla supposiziun subsequenta per ina derivonza dals Etruscs, han las excavaziuns e scuvretgas

¹⁾ Anotada lu sco „bova gronda“ el register dils spirituals de Zignau, conteniens el cudisch della confraternitad de Nossadunna dil Carmel a Zignau, entras R. P. Giuachin Zoller, conventual de Mustér.

²⁾ Tenor Walo Burkart, dirigent dellas lavurs d'excavaziun a Grepault, sa ei buca vegnir supponiu, ch'il santeri de Darvella hagi surviu alla colonia secollocada a Grepault.

fatgas a Grepault e semegliontas fatgas en auters anteriurs lo-ghens retics: a Favugn, Haldenstein, Luziensteig, Oberried-Montlingen en la val renana dil cantun s. Gagl ed el Lichtenstein annullau omisduas presumziuns ed en caussa principala prestau ils mussaments pella derivonza della populaziun primara de nossa contrada dal pievel illiric, sesents sin la costa orientala della mar adriatica. ³⁾ Quei ei constatau tier las excavaziuns fatgas a Hallstatt el Tirol. Las scuvretgas extraordinariamein grondas de leu cun lur caracter special han purtau a quei liug il num „cultura de Hallstatt“, analog sco p. e. las scuvretgas d'in auter caracter, fatgas tier las excavaziuns a La Tène sper il lag de Neuchâtel, han schendrau il num „cultura de La Tène“. — Sco sura allegau, indicheschan las scuvretgas fatgas a Grepault ed en ils auters avonnumnai loghens dil Grischun, S. Gagl e Lichtenstein en caussa principala la cultura de Hallstatt (800—400 onns avon Chr.), ch'ei pli veglia che la cultura de La Tène (400 onns avon Chr.), appartenenta al grond pievel dils Celts, tier il qual era ils Helvets udevan. Fussen ils Helvets buca beingleiti vegni supprimi dals Romans, havess lur cultura celtica pegliau pli ferma ragisch en la vischinonta Rezia. Per consequenza ein ils fastitgs de tala cultura tier las scuvretgas fatgas en suranumnai loghens retics fetg scars ed ha leu la cultura de Hallstatt semantenu e prevaliu quasi exclusivamein. — En questa connecziun seigi remarcäu, che la perioda de brons hagi tier la cultura de Hallstatt en nossa contrada cuzzau pli ditg — lunsch pli ditg che a Hallstatt sez —, avon che vegnir supprimida dalla perioda subsequenta dil fier.

Malgrad la scuvretga d'entgins scars fastitgs de cultura celtica ed etrusca sin territori retic ha era Dr. Robert Planta sin fundament d'intensivs studis linguistics negau, ch'ei sappi pella populaziun retica vegnir motivau ina derivonza celtica ni etrusca. Medemamein han las examinaziuns antropologicas, fatgas tras

³⁾ E. Keller-Tarnuzzer, „Neue Beiträge zur Räterfrage“, Neue Zürcher Zeitung vom 16. September 1934. Bässler Hans: Der Stand der praehistorischen Forschung im Kanton St. Gallen, S. 43. — Novissimamein (1935 e 1936) ei vegniu discuvretg a Crestaulta (Surrin—Lumbrein) las restonzas d'ina colonisaziun ord la perioda de brons de silmeins 1000 onns avon Chr.

las mesiraziuns de cavazzas principalmein tras E. Wettstein en la Cadi, prestau il mussament, che la tipica cavazza cuorta, verticala della Cadi indicheschi biaronz ina derivonza dal Tirol, che dalla Svizzera bassa ni dalla Italia.

Arrivada ina colonia ord l' Illiria a Hallstatt el Tirol, partond leu sia cultura, che vegn numnada „la cultura d' Illiria e Hallstatt“, fuva quella stazionada sin la porta d' entrada tras il Tirol en la val dil Rein, ton encunter Lichtenstein e la contrada s. gaglia d' Oberried-Montlingen, sco encunter Cuera e vinavon encunter Favugn e la contrada de Trun.

Relevai ils motivs, che plaidan per la derivonza dils emprems habitonts de Trun dal pievel illiric, resta ei d'intercurir la domanda concernent il scalem de cultura de tals. Sclariment leusura ei puspei de retschercar tier las fossas de Darvella della vegliadetgna de 400 onns avon Chr. e vid ils artefacts anflai en quellas. 4) Formadas cun furs, spundas ed uvierchel de crappa per schurmetg avon las greflas d' animals selvadis e contenend ornamentals de preziosa lavur, constateschan quellas buca mo la gronda pietad enviers ils defuncts, mo plaidan bein era per in avanzau scalem de cultura. La postaziun dils satrai en fossa en la direcziun dalla damaun encunter sera e cun ils tgaus viults encunter miezdi, vart dil sulegl, lai concluder, ch' il pievel practicavi il cult dil sulegl. Ei fuss en quei risguard de beneventar, sche scrutaturs vulessen eruir il cult dils Illirs. -- Quests antenats en la contrada de Trun s'anflavan aunc tschenteners daven dil cristianissem, nundir daven dal temps, ch'igl evangeli ei vegnius palesaus en quella. Els eran sco lur contemporans da lunsch e da maneivel paupers e beinstonts pauca letga: paupers perquei ch' il cristianissem haveva tier els aunc buca penetrau la stgiradetgna dil paganismus; beinstonts, havend els tenor forzas ed inschign illimitai dretgs vid catscha e pesca ed entuorn els tiara per urbarisar e cultivar en abundonza.

Aunc en pli ault grad, ch' entras la construcziun dellas fossas, la moda de sepultura ed ils artefacts admess allas baras, sclare-

4) Anzeiger für schweizerische Altertumskunde, Neue Folge, Band XVIII und XXV, Das vorgeschichtliche Gräberfeld von Darvella von Dr. F. v. Jecklin und Carl Coaz.

scha la pietad de quests emprems perdavons entras las unfrendas purtadas als defuncts. Dallys restonzas de talas unfrendas resulta denton aunc auter scларiment. Denter quellas ei vegniu anflau dents dils animals unfri e denter tals dents della razza bovina. Ils emprems habitonts de nossa contrada enconuschevan e prezia- van pia il pli niebel animal de casa, la vacca e sper quella senza dubi era la caura e la nuorsa. Els vivevan buca mo della catscha e pesca, els cultivavan era il funs e la tratga de biestga e quei probabel pli intensiv, che sco vegniu supponiu.

Sur las habitaziuns de glied ed animals portan medemamein las excavaziuns a Grepault entgin scларiment. Tenor explicaziun de Walo Burkart ei vegniu constatau leu ils tracés cun plazs de petgas per baghetgs pli gronds sper tracés per baghetgs pli pigns. Ils baghetgs gronds ein tenor siu concluder stai las habitaziuns della glied, ils pigns las camonas pils animals manedels de casa, ferton ch'ils baghetgs pella biestga vegnan ad haver s'anflau giubass sil funs che produceva il fretg.

De vias de communicaziun e punts suls flums sa da quei temps, resalvont il pli primitiv, buca esser raschieni. Ils flums vegnan glied ed animals ad haver traversau nua che l'aua se- rasava il pli fetg ed era il meins profunda, sco quei ei p. e. concernent il Rein a Trun entochen tier l'ereziun dellas hodiernas ustonzas adina stau il cass el contuorn dadens il Grepault ed entadem il plaun de Darvella.

Medemamein existevan lu per ina colonia d'emprems habi- tonts negins confins precisai encunter igl exteriur. Quels eran da tut temps exponi a disturbis ed invasiuns hostilas. Perquei ha il Grepault cun sia biala cultira vischinonta, che havess leventau la queida dils jasters, sequalificau per ses emprems occupaders sco liug exemplaric d'avdonza, refugi e defensiun.

Quei che historiografs romans de quei temps han rapportau sur tiara e glied retica, lai mo smarvegliar sur las pintgas enconu- schientschas ch'els possedevan sur ina tiara e populaziun en lur vischinonza.

II

Il temps vegl. Il segneradi della abbazia de Mustér

Senza il sclariment ord il temps prehistoric, che la scuvretga dellas fossas a Darvella e las excavaziuns a Grepault han purtau, fuss l'enconuschientscha della contrada e della populaziun de Trun aunc restada duront varga melli onns el stgir. Entscheiva gie la historia della Cadi pér cun la fundaziun della claustra de Mustér, entuorn 670 onns suenter Christús e cun la subsequenta sviluppa-ziun de quella tier in segneradi. Special sclariment sur Trun catta ins aunc allura buca. Dalla legenda de s. Placi e s. Sigisbert resulta clar, che la contrada era lu populada, tala de Sursassiala denton sil pli mo scarsamein. Risguardont il temps denter l'em-prema colonia a Grepault e la fundaziun della claustra sto vegnir secuntentau de saver che la sort curdada alla Rezia entira, seigi era stada quella della populaziun della vallada dil giuven Rein: de 15 onns avon Chr. daventar subdita als Romans, 493 s. Chr. als Ostrogots e 657 s. Chr. als Francons.

Duront il domini roman de 500 onns han la costituziun ed il dretg, il lungatg e la cultura de quei pievel sviluppau, pegliau ragisch e sefermau en la tiara. Ord il lungatg vulgar latin nescha e seformescha il lungatg retoromontsch. En quei temps ei era de plazzar l'entschatta della construcziun dellas empremas vias de comunicaziun.

Il guvernatur roman en nossa tiara vegneva numnaus Preses ed ha manteniu quei num sut domini dils Ostrogots e dils Francons, sco quei ch'era la costituziun ed autras instituziuns romanas han pudiu semantener sut quels. — Denter ils davos Preses sesanflavan plirs cul num Victor, la famiglia dils quals vegn per-quei numnada ils Victorids. Differents de tals han funzionau sco preses ed uestgs el medem temps.

Sut ils Victorids en temps franconic croda entuorn 670 s. Chr. la fundaziun della claustra de Mustér entras Sigisbert, igl apiestel irlandes della cardientscha cristiana pil pievel sper las fontaunas dil Rein.⁵⁾ — Sper siu emprem sanctuari en honor de Nossadunna a Mustér compara segiramein sco in dils pli vegls

⁵⁾ Dr. phil. P. Iso Müller, Die Anfänge des Klosters Disentis.

della contrada la caplutta de Grepault, ch'era daditg sparida ed emblidada. Walo Burkart en entelgientscha cun Erwin Poeschel taxescha quella approximativamein melli onns pli giuvna, ch'ils fastitgs dell'emprema colonia, secolocada en quei liug. L'erecziun de tala curdass pia ualti datier dil temps della fundaziun della claustra, senza dubi en igl'emprem millesim s. Chr. Dumbran gie ils sanctuaris en loghens de fortificaziun naturala, sco p. e. tal dil Crap sogn Parcazi sin in ault sper Trin e tal dil Munt s. Gieri sper Vuorz, tier ils pli vegls della tiara. Quels loghens survevan en cass d'invasiuns hostilas per refugis della populaziun della contrada ed en tals vuleva quella per segirtad haver piazzau siu sanctuari cul crap de batten. In tal refugi ei il Grepault daven-taus suenter haver surviu circa melli onns avon all'emprema colonia sco liug d'avdonza. 6)

Stazionada la claustra al pei de dus pass alpins, cunzun sper tal dil Lucmagn, e dotada da s. Placi cun ils emprems gronds beins, igl onn 765 s. Chr. cun auters ord mauns d'uestg Tello, il davos Victorid ed anteriur avat de Mustér, e plinavon dals imperaturs cun lur proprietad vid auas, mineralias, uauls, alps ed auter terren nunoccupau sisum la vallada dil Rein, aveva ella pegliau la forza necessaria per sesviluppar tier in se gneradi. — Il testament d'uestg Tello en favur della abbazia de Mustér porta sclariment sur biars nums locals e sur las relaziuns socialas ed economicas de quei temps. Ins entaupa denter auters ils nums Fleme (Flem), Secanium (Sagogn), Fallaria (Fallera), Castrices (Castrisch), Ilande (Glion), Vorces (Vuorz), Andeste (Andiast), Brigelaunum (Breil), Selaunum (Schlans), Taurentum (Trun). A Trun menzionescha Tello ina cuort e testamentescha giud quella ils dus colons Laurentius e Lopus cun lur agen. En in auter passus indichescha el, che Januarius possedi a Trun dus „hofs“ (colonias) senza glied e che tals doveian suenter sia mort curdar alla claustra sezza, sco medemamein il „hof“, ch'il spiritual Silvanus possedi, cun èrs, praus, suloms, curtins, baghetgs, cun tuttas pertinenzas e cul survient (servus) Viventius, che habiteschi en casa.

6) Dr. Erwin Poeschel, Die Kirchenburg Crap Sogn Parcazi (Brincazi), Bündn. Monatsbl. 1933 — No. 10. — W. Burkart, Die Rättersiedlung Grepault bei Ringgenberg, Gemeinde Truns. Bündn. Monatsbl. 1939 — Nr. 3.

Buca mo tier Trun, mobein era tier las donaziuns en auters loghens della Surselva, e numeradas dal testament, sclarescha abundantamein con intensiv ei vegneva luvrau il funs, principalmein entras la cultivaziun dil garnezi. Gia tier l'emprema colonia a Grepault ha saviu vegnir constatau l'enconuschientscha dils pli nizeivels animals de casa, che ha dumandau la cultivaziun dil funs. Il num Taurentum (Trun) el testament de Tello astgass derivar dil plaid latin „torrens“ (ual selvadi, en romontsch Drun). El ei significonts per la situaziun dil vitg Trun sper in tal ual. Pli tard ei quei num s'extendius sin la vischnaunca entira. 7) La circumstanzia, che Tello fa en siu testament buca menziun d' auters loghens situai en la vallada pli ensi che Trun, lai concluder, che las possessiuns della claustra en tals s'anflavien sin fundament d'anteriuras donaziuns gia vidavon en ses mauns.

Engiuviars della vallada renana ha l'abbazia buca pudiu extender siu segneradi pli lunsch ch' ils confins orientals de Trun, val Fryberg e val Zavrugia, confinond quel gia leu cun la cent Tuverasca, pli tard cun il segneradi de Razén (Schlans e Sursaisa) ed essend ligiaus mo cun ina graschla schlingia de territori suenter il Rein cun la vischinonza la pli allontanada de Breil. Cheutras havevan ils dus castials claustrals Fryberg e Ringgenberg sper numnadas duas vals oravon il caracter de fortificaziuns dils confins orientals dil segneradi. 8) Enteifer quel possedeve l'abbazia de Mustér denton vischinonza per vischinonza aunc differents castials. Sin territori de Trun persul s'aulzan aunc oz las duas tuors Cartatscha e Ringgenberg e sesanflan las ruinas dils dus castials Fryberg e Phiesel. Las restonzas dil davos sin igl ur della aulta riva seniastra della Zavrugia formescha l'alzada de tschalers d'ina casa-lenn. L'ereziun de tuts quater castials dattescha dagl endischavel entochen il tredischavel tschentaner, il qual factum stat era en concordanza cul suandont. 9)

7) Tschentaners pli tard, pér dal temps dellas minieras de fier, vegn il flum haver brattau siu num primar cun il num Ferrera.

8) Vincenz P. A., Die Burgen Fryberg und Ringgenberg. Bündn. Monatbl. 1922.

9) Tenor Dr. P. Tuor, Die Freien von Laax, p. 33, curdass l'ereziun della tuor Cartatscha en temps franconic. – Dr. Erwin Poeschel, scriva agl autur dil present studi: „Was Cartatscha anbelangt, so darf ich es nach reiflicher Überlegung nicht wagen, die Erbauung des Turmes vor dem hohen

Denter ils ministerials dil segneradi della Cadi, che han contrahau sper avat Heinrich de Werdenberg ils 30 de matg 1261 el hospezi „sogn Gagl“ sil Lucmagn la pasch cun ils signurs d'Orello de Locarno e la val Blegno, vegnan numnai in sper l'auter Olricus de Crestazia e Guilielmus de Pesalo (Phiesel). 10) In casti cun il num Passel vegn era plazzaus dagl historiograf Duri Campell a Zignau ed en il document d'entelgientscha denter Heinrich de Montalt e Walter de Belmont, eregius en claustra de Mustér ils 16 de december 1357, compara „Wetzel Pascel zu Ringgenberg gusessen“ sco perdetga. 11) Concernent il casti Fryberg constat, ch'el duei entuorn 1255 tras alienaziun esser vegnius surdaus dagl administratur claustral Antonio Canisio a persunas laicas. 12) Il casti de Ringgenberg ei numnaus en la brev de 1351, entras la quala Turitg passa tier la ligia dils confederai, per marcar in punct el circuit de confins, enteifer il qual ils confederai eran obligai de prestar agid vicendeivel. — Dals temps surindicai eran numnai castials habitai dals ministerials della abbazia, ils quals havevan de prestar a quella lur survetschs ton en temps de pasch sco d'uiara. Era il casti de Ringgenberg apparteneva a ministerials de quella schlatteina. 13) Schegie ch'ils castials a Trun sper ils confins orientals dil segneradi eran ordavon destinai alla survigilanza e protecziun de quels, vegnan els sco ils auters en igl interior de quei liug era ad haver surviu per loghens de refugi e defensiun en temps hostils, per survigilanza della vias e sco centrums della administraziun dil segneradi.

Favorida l'abbazia dals imperaturs tudestgs cun l'erecziun della via imperiala tras la vallada e sur il Lucmagn, cun grond temps empalar il traffic per tala, cun sez frequentar quella sin lur viadis en l'Italia e leutier render lur visetas alla claustra, ha quella pudiu contonscher a siu temps in ault scalem de flurizium.

Mittelalter (also zwischen 11. und 13. Jahrh.) anzunehmen. Die Steinarbeit passt sehr gut in diese Zeit, während wir keine Beispiele für einen fränkischen oder römischen Turm dieser Art haben.“

10) Carl Meyer, Blenio und Leventina, Beilage 22.

11) Wartmann, Rätische Urkunden, Nr. 42.

12) v. Mohr Theodor, Regenten der Abtei Disentis Nr. 56.

13) Mauri Wenzini descriptio communitatis Disertinensis.

Con lunsch igl ei denton reussiu ad ella d'extender interiuramein siu regiment de segneradi sur tiara e glied, selai buca eruir perfetgamein. Igl avat ei igl cau ecclesiastic e civil dil segneradi della gronda vischnaunca della Cadi, la quala sedivida ecclesiasticamein en pleivs (Kirchgemeinden) e politicamein en vischinonzas u vischnaucas (Nachbarschaften) cun medema extensiun de territori. En las pleivs arriva el cun il temps tier il dretg de collatura (Kirchensatz) e retila la dieschma. En la gronda vischnaunca politica (cumin) camonda el sur la catscha e pesca ed ha il dretg sin certas impostas feudalas, administrescha la giudicatura, primariamein entras in ugau, silsuenter entras il mistral numnaus dad el, pli tard elegius dal pievel ord ina sia proposiziun de treis e finalmein independentamein de sia proposiziun. Quei muossa, ch' il combat dil pievel per sia emancipaziun viers ils dretgs segnerils era lu en la Cadi sco en ils auters segneradis en cumplein moviment. — Entras las suandontas concessiuns dils caus de segneradi al pievel, las carschentas libertads de quel, las tschesontas hostilitads denter ils singuls segneradis e buca il davos pervia dellas difficultads e cuosts de manteniment, ein ils castials cul temps vegni bandunai sco avdonzas feudalas e curdai en decadenza. Quei vegn en caussa principala era a Trun esser succediu entuorn la fin dil quatordischavel tschentaner. Dal segneradi della Cadi, en siu origin concernent uauls e pastiras ina „Mark“ (cuminonza economica dil dretg german), semeglionta a talas digl Uri, Schwyz, Glaruna e dil Tessin, ein pli tard las sis vischinonzas u pleivs Tujetsch, Medel, Mustér, Sumvitg, Trun e Breil sortidas sco independentas cuminonzas economicas, formond denton a risguard l'ulteriura administraziun e la giudicatura igl anteriur grond Cumin (comunitas Desertinensis). Leutier ei a scadina cuminonza dals beins comunals vegniu surschau ils pli vischinonts, dals quals vegneva ord motivs pratics gia vidavon fatg diever. Da tgei temps quella soluziun ei succedida, selai buca constatar. Carteivel ei quei daventau el decuors digl endischavel e dudischavel tschentaner. Ditg neu vegnan las singulas vischinonzas buca ad haver precisau lur confins cun tiarms e documents. Confins precisai possedeva primariamein mo il segneradi per siu territori encunter igl exteriur. In exempel persuenter ei il suranumnau document de pasch de 1261 denter igl avat Heinrich de

Werdenberg ed ils signurs d'Orello de Locarno e la val Blegno. — En ina dispeta de 1552 denter Trun e Zignau d'ina ed ils personavels de Zavràgia da l'autra vart ein oravon ils signurs territorials (igl avat de Mustér e Rudolf de Marmels signur a Sursaissa) compari sil plaz de questiun per fixar l'extensiun de lur territoris e suenter quella ei vegniu renconuschiu, che la questioneivla gudida della pasculaziun hagi de sedrizzar denter las parts. Ils confins territorials dil segneradi valevan era per confins dellas vischinonzas, che confinavan cun igl exteriur. Ils concernents documents ein era pli vegls che tals dallas singulas vischinonzas della Cadi denter ellas. Dacheu deriva ei, che las brevs de tiarms de Trun cun Schlans e Sursaissa ein pli veglias che talas cun Breil e Sumvitg.

Dalla primara unitad e cuminonza ha resultau, ch' ils burgheis della Cadi han entochen el novissim temps pudiu secollocar libramain cun eguals dretgs de gudida vid las utilitads communalas en quala dellas sis vischnaucas dil Cumin che ad els plascheva. Entginas explicaziuns sur il dretg de burgheis della Cadi paran cheu buca deplazzadas.

Tenor il decuors ei el segneradi dell'abbazia de Mustér de differenziar denter vegls vischins de Cumin (alte Gotteshausleute), oriunds en quel e tals che havevan acquistau quel baul ni tard entras concessiun (neue Gotteshausleute). Il dretg de burgheis della Cadi vegneva numnaus „Gotteshausrecht“ e pli tard, suenter ch'igl avat haveva stoviu parter la concessiun de quel cun il Cumin, „Gotteshaus- und Landschaftsrecht“. Emprovas d'in malvugliu vischin viers l'auter de vuler contestar quei dretg, ordinariamein muort scuidonza sils allegai dretgs de gudida vid las utilitads communalas, menavan ad in segir process e saladas spensas giudizialas ed extrajudizialas. Igl ei succediu cass, nua ch'igl avat ha sez questionau senza success ad in particular quei dretg de burgheis. Cudischs de burgheis vegnevan buca menai e savend ordinariamein mo tals sebasar sin documents, ils quals havevan acquistau il dretg de burgheis entras concessiun, stovevan ils mussaments en ina vertenta questiun vegnir prestai entras perdetgas. Alla victorisonta part plonschenta vegneva extradiu entras sentenza l'aschimumnada „mantenida“.

Per saver petizionar cun success pil dretg de burgheis della Cadi stueva il petent saver selegitimar d'in liung domicil en ina dellas vischinonzas dil Cumin ed esser recumandaus leutier dals vischins de tala. Ei sto esser, ch' ils petents han silmeins pli tard aschizun stuiu haver acquistau il dretg de vischin en ina dellas fracziuns u cuorts (Hofrecht). Tschella uisa havess il conclus della vischnaunca de Trun dils 16 de mars 1631 (urbari pag. 40) de fixar la taxa per la recepziun de vischin sin 100 buns renschs giu negin senn, sco medemamein tal dils 26 de matg 1693 (protocol vegl de vischnaunca, pag. 33) d'alzar quella sin 160 renschs.¹⁴⁾ Mo cun l'acquieta dil dretg de vischin en ina fracziun (vischinonza) dil Cumin haveva igl jester denton buca obteniu il dretg de gudida sco ils auters vischins. Leutier sedamondava ei aunc la acquieta dil dretg de vischin dil Cumin. Tonaton ston pli tard ils biars jasters — en il schenivavel tschentaner quasi exclusivamein — haver secuntentau mo cun il dretg de vischin d'ina fracziun. — In jester della tiara ha cul temps aunc stuiu acquistar il dretg de burgheis della Ligia grischa, analog sco oz tal dil Cantun. — En consequenza de sura descrettas praticas e cun risguard dil bien menaschi dils cudischs de burgheis, introduci dal Cantun e mess en vigur cun igl emprem de schaner 1860, han las autoritads cantonalas primariamein buca tolerau plinavon il liber secollocar dils cumpleins vischins della Cadi d'ina vischnaunca a l'otra cun igl effect de leu daventar burgheis. Quei ei daventau entras decisiun dil Cussegl pign dils 16 d'october 1881, confirmada dal Cussegl grond igl 1 de zercladur 1886 en in recuors della vischnaunca de Mustér encunter tala de Sumvitg pervia de susteniment d'in vischin oriunds da Trun. Secundariamein ha era il dretg sin eguala gudida dils cumpleins vischins della Cadi, domicilai en ina outra vischnaunca dil Cumin, buca anflau ulteriura protecziun tenor decisiun dil Cussegl pign dils 22 de schaner 1921 en il recuors de domicilai a Breil encunter tala vischnaunca.

Sclarend la fin de questas relaziuns dil dretg de burgheis en la Cadi, ei vegniu fatg in sbargat dal temps vegl neu el temps niev. Quel ei giustificaus, setractond d'ina instituziun veglia,

¹⁴⁾ Christen Antris de Vuorz, sesents a Mustér, ha 1528 stuiu sbursar pella concessiun dil dretg de vischin della Cadi 500 renschs. Ischi XV, p. 189.

che ha contonschiu il temps niev ed ha stuiu vegnir delucidada en sia totalitad.

Semegliantamein sto per medems motivs vegnir procediu en auters capetels, particularmein el suandont, el qual vegn tractau ina episoda della historia de Trun, che sa era buca vegnir presentada auter che en siu maletg entir.

III

Trun residenza della Ligia grischa Ses monuments: Igl ischi, la caplutta de sontg' Onna, la Cuort claustrala

Ina favoreivla epoca el combat pella emancipaziun dil pievel per ils dretgs de libertad ha l'allianza denter ils signurs ed ils purs sper las fontaunas dil Rein inauguru. Igl ei quei la Ligia grischa. Igl ei stau ina sabia acziun dils signurs feudals de quella contrada, oravon d'attribuir agl avat de Mustér, che quels han aunc a gestas uras purschiu maun al pievel, d'instituir ina nunpartischonta dertgira e de suttametter a quella la decisiun sur differenzas, che pudessen nescher denter il pievel ed els sez, risguardont ils dretgs signerils. Significonta ei en quei grau l'inscripziun sur ils numms e las armas dils treis caus della Ligia en la sala de dieta a Trun: „aurea libertas tales querit defensores“, q. v. d. „la libertad d'aur damonda tals defensurs.“ Per consequenza de quella nobla constituziun, engirada miez mars 1424 sut igl ischi a Trun, vegn quei liug numnaus „la tgina della libertad.“ La constituziun senza ha possediú la forza de puder survir sco tala alla republica creada entochen la constituziun helvetica de 1798. Della Ligia grischa ein stai participai: igl avat de Mustér Pieder de Pultengia, ils libers baruns de Razén, il cont Hans de Sax-Mesauc, ils quals treis ein vegni renconuschi sco caus della Ligia; il cont Hug de Werdemberg-Heiligenberg, tuts cun lur vischnauncas e glied da questa vart dils cuolms ed autras vischnauncas dellas contradas dil Rein anteriur e della costa seniastra dil Rein posteriur. 15)

¹⁵⁾ Der Graue Bund, Festschrift zur fünfhundertjährigen Erinnerungsfeier, 1424—1924. — Ils Landrechtors della famiglia de Lumbrins en „Ischi“ XXI (1928.)

En la brev della Ligia ei Trun vegnius instituius sco residenza de quella. Quei daventa en artechel 13 culs plaid: „Sch'ei vegnies ada quella, che nus confederai vessan de far per caussas grondas e d'emportanza, sche deien nus vegnir ensemen a Trun cuminameing ner leu tarmetter nos Mess cun compleina instrucziun, vartit e pussonza, quei aschi savens sco nus vegnin avverti, ei seigi cun eigls ne tras scartiras.“ Artechel 14 continuescha: „Sche deigi era questa Ligia mintga 10 onns vegnir renovada, sinaquei che quels, che vegnan sin lur onns e han quella aunc bucca engirau, er quella engirien de salvar a buna fei.“

El spazi de temps da 1424 entochen 1798, che vegn nummaus il temps della veglia Ligia grischa, ein igl mess (deputai) dils cumins de quella, exceptiu 1736 e 1737, seradunai onn per onn tier la dieta de s. Gieri, patrun della Ligia, a Trun tier l'elecziun dils officials della Ligia: dil landrechter ord ina proposiziun de treis d'in dils treis caus della Ligia tenor tur, dil scarvon, dil salter, pli tard d'in „statthalter“ e dil colonel della Ligia, il qual vegneva tschernius per veta duronta. Plinavon s'occupava quella dieta, consistenta senza il landrechter el decuors dil temps ord 29 commembers, cul rapport en fatgs d'administraziun, cun la predeliberaziun dils projects de lescha e seconstitueva alla fin della sessiun en diember reduciu sco dertgira per decider las pendentas dispetas civilas. Tenor siu diember primar senumnava ella la dertgira dils „quendisch“ e pli tard la dertgira dils „schotg.“ Il landrechter empalava omasduas combras, che seclamavan u „landrechter e cussegl“ ni „landrechter e derschaders.“ Il landrechter, il scarvon ed il salter han formau igl organ intern d'administraziun della Ligia. Igl empren fuva il representant della Ligia viers igl exteriur e suenter l'uniun dellas III Ligias in dils treis commembers dil guvern de quellas. — La brev de 1424 ei vegnida revedida 1553 sut landrechter Giachen de Sax de Trun per registrar ils cumins, ch'eran entrai en la Ligia posteriuramein (suenter 1424). Ella vegneva engirada tenor prescripziun mintga 10 onns, pli tard meins savens. Tenor ils protocols della Ligia ei quella renovaziun adina succedida sut igl ischi a Trun el schotgavel tschentaner duront las dietas de 1716, 1756 e pella davosa gada 1778 sut landrechter Teodor de Castelberg en speciala solemna maniera.

L'invasiun franzosa de 1798 ha cassau la constituziun della Ligia grischa de 1424 sco era talas dellas duas autras Ligias grischunas e la communabla constituziun cun lezzas ed ha imponiu cun la forza la constituziun helvetica ad in schinum-nau Cantun Rezia sco part della republica Helvezia. Con significonta para bein la raquintaziun, ch'il vegl ischi de Trun hagi spons saung, cur ch'in schuldaun franzos hagi sittau ina balla sin el.

Entras la suandonta constituziun dada da Bonaparte 1803 e numnada la constituziun de mediaziun, che ha cuzzau entochen sia terrada de 1814, ei la tiara dellas III Ligias daven-tada in Cantun svizzer cul num Grischun. La constituziun de mediaziun ha buca schau renescher las constituziuns veglias dellas III Ligias, mobein las Ligias sezzas cun lur anteriura partiziun en cumins. Lur dieta communabla cun sedia stabla a Cuera ha obteniu il num Cussegl grond ed il guvern dils treis caus Cussegl pign cun schar a scadin commember igl anteriur tetel, pia a quel ord la Ligia grischa tal de „Landrechter“. — Cun questa constituziun cala la historia della venerabla „veglia Ligia grischa“ ed entscheiva quella della „nova Ligia grischa,“ ch'ei stada de cuorta veta, cuzzond mo entochen 1851. Ord las funcziuns della nova Ligia grischa sut domini della constituziun de mediaziun seigi allegau, ch'ils deputai ord quella tiel Cussegl grond elegevan en radunonzas separadas duront las sessiuns a Cuera ord lur miez lur commember pil Cussegl pign (il landrechter), il „statthalter“ de quel ed in saltèr. Els s'occupavan era cun la legislaziun della Ligia, ils statuts della quala fuvan en vigur. Pella davosa gada ein quels vegni stampai 1827. Quasi la suletta entrada, che la Ligia possedeve, consisteva ellas taxas pella concessiun dil dretg de burgheis della Ligia. — Havend la constituziun laschau leutier il dretg, ha la Ligia grischa en re-gurdientscha dell'excellentia instituziun della veglia dertgira d'appellaz della Ligia introduciu danovamein quei institut sut il num „dertgira d'appellaziun della Ligia sura“, tier la quala scadin Cumin grond delegava dus commembers.

Ordeifer las sessiuns de numnada dertgira della nova Ligia grischa era l'aschi attractiva sala de dieta a Trun daven-tada vita

e quieta. Quei dueva puspei daventar autra uisa. Suenter la terrada de Napoleon Bonaparte de 1813 e la suandonta sligiazion de sia constituziun de mediaziun pella Svizzeria ha ei buca muncau d'emprovas de retuorn agl uorden vegl. Sfurzada la regenza grischuna ils 4 de schaner 1814 tier sia demissiun e tier la sligiazion della constituziun cantonala de mediaziun, ein las preparaziuns tier ina dieta d'elecziuns a Trun, sco avon 1798 sut domini della constituziun de 1424 stada praticada, immediat vegnidas inscenadas. La sera de calonda matg 1814 ha Trun suenter ina pausa de 15 onns danovamein saviu beneventar ils 3 caus ed ils delegai dils Cumins della Ligia per las elecziuns de l'auter di en siu miez. La dieta ei vegnida proseguida cun perfetga observaziun digl usitau ceremonial vegl, cun tscharner Giachen Caprez de Glion sco landrechter, cun far las ulteriuras solitas elecziuns e cun alla fin schar passar en funcziun l'anteriura dertgira „dils schotg“, per tractar las fatschentas civilas, empaladas denton tier quella. Aschia era „la veglia dieta della Ligia grischia sil tierm de s. Gieri“ cumpleinamein reussida en la veglia residenza. Quei ei denton stau la davosa, vegnend ils 12 de november 1814 constatada ils sufficients plis pella acceptaziun della nova constituziun cantonala, sut la quala era la Ligia grischia ha en sia maniera pudiu exister entochen 1851. — Ina midada essenziala de tala constituziun de 1814 ha prescret l'elecziun dil Cussegl pign en sessiun communabla dil Cussegl grond cun accordar a scadina dellas III Ligias in commember. Dil reminent tractavan ils deputai de scadina Ligia sco vidavon lur fatschentas e fagevan las elecziuns curduntas da lur persei. La Ligia grischia ha 1816 aunc relaschau ina lescha sur l'organisaziun della dertgira d'appellaz cun reducir ils commembers de quella sin 8 (in per Cumin grond) e cun fixar il turnus pellas sessiuns denter Trun, Glion e Tusaun ni Nueina. Il president, il vicepresident ed igl actuar de tala elegevan ils deputai della Ligia a Cuera duront la sessiun dil Cussegl grond sut il presidi dil landrechter.

Malgrad che la sedia dils landrechters della nova Ligia grischia s'anflava a Cuera han quels teniu Trun, sco liug de residenza della veglia Ligia grischia, cun ses treis monuments de regurdientscha: ischi, caplutta de s. Onna e casa de dieta, en aulta honor. Lur armas paradeschan vid las preits-mir della

sala de dieta en continuaziun de talas dils landrechtlers della veglia Ligia grischa cun l'adequata notaziun precedentia.¹⁶⁾ — Oravon han ils landrechtlers della nova Ligia grischa promoviu e susteniu finanziamein 1824 a Trun la festivaziun dil quart centenari della Ligia, han ordinau 1836 la restauraziun dils maletgs historics e dellas concernentas inscripziuns el pierti della caplutta de s. Onna e l'erecziun d'in mir en rudi entuorn igl ischi per protecziun de quel, sco era 1850 la plontaziun d'in giuven ischi sper il vegl, exequida 1867.¹⁷⁾ — La fiasta de regurdientscha dil 500avel onn depi la fundaziun della Ligia grischa, celebrada 1924 a Trun, cun siu giug e til festiv, cun sias restauraziuns della caplutta de s. Onna e cun l'erecziun dil curtin d'honor leu speras, ei alla hodierna generaziun aunc en frestga memoria.

Speziala atenziun mereta denter ils monuments della Ligia la cuort claustrala a Trun, che ha duront il domini della republica della veglia Ligia grischa adina surviu per liug de radunonza della dieta de quella. El medem baghetg havevan ils mess era lur loschi e refectori. — Denter las grondas possessiuns della abbazia de Mustér a Trun ha da vegl enneu la cuort sper il vitg dumbrau, apparentamein identica cul bein principal, il qual uestg Tello aveva 765 regalau a Trun alla claustra. Sils confins occidentals dil vitg e sils orientals dil bein sez steva senza dubi sco oz adina in commensurau baghetg d'administraziun. — L'aulta honor rendida 1424 ad avat Pieder de Pultengia cun eleger Trun, postaus sin territori de siu segneradi, sco liug de fundaziun della Ligia e per residenza de quella, han el e silsuenter ses successurs renconuschiu cun dar staziun allas radunonzas de dieta della Ligia en quei baghetg. De avat Nicolaus Tyron de Trun (1584—1593) rapporta pader Placi a Spescha, ch'el hagi reconstruiu la cuort claustrala a Trun, en la quala ils deputai della Ligia tegnien annualmein lur dieta, da fundament anora e 1587

¹⁶⁾ Quella secloma: Folgen die Namen und Wappen derjenigen, welche seit der Epoche der Mediationsakte als Landrichter und zugleich Mitglied des Kleinen Kantonsrates gewählt worden.

¹⁷⁾ Der Graue Bund, Festschrift zur fünfhundertjährigen Erinnerungsfeier 1424—1924, Abschnitt: Bundesmonumente.

embelliu e perfeczionau siu indrez e d'avat Adalbert de Medell-Castelberg (1655—1696), ch'el seigi sefatgs meriteivels e beinvesius tier il pievel cun 1674 amplificar talas lavurs.¹⁸⁾ Gronds merets ha era siu successur avat Adalbert III de Funs (1696—1716) acquistau vid numnau baghetg. Sut quests avats s'anflava la claustra de Mustér sin in scalem d'aulta beinstonza. Adalbert II ha priu l'iniziata per l'erecziun digl imposant hodiern baghetg della claustra e della baselgia gronda dasperas, ha denton suenter haver schau spazzar ils dus baghetgs vegls, pudiu ereger mo la claustra, stuend surschar la reconstrucziun della monumentalas baselgia a siu successur Adalbert de Funs. Dasperas han quels dus umens, sco exponiu, era buca negligiu la casa della claustra a Trun. Fertion che Adalbert II ha 1682 schau construir siu conventual frater Pieder Solèr de Schluein in custeivel tablegiau en ina stanza della secunda alzada, san ins admirar equivalentes tablegiaus eregi senza dubi dal medem artist 1696 e 1706 sut Adalbert III en l'emprema alzada de quella. Las armas dils dus numnai precis-avats orneschan ils plafons de talas stanzas. Pli attractiva ei muort sias reminiscenzas historicas la sala della dieta della Ligia. Schegie ch'avat Adalbert II de Medell-Castelberg compara cun sia arma e l'annada 1678 vid il plafon de quella, para sia substanziala decoraziun d'esser succedida pér entras siu successur, il historiograf Adalbertus III de Funs, l'arma dil qual ei cun l'annada 1700, ventgadus onns pli tard, registrada sin la cuntraria vart dil medem plafon.¹⁹⁾ — La decoraziun representa en siu centrum in significont maletg della Ligia grischa. Passond denton tras la porta principala (orientala) en la sala, constatescha igl egl alzau oravon vid il plafon las armas ed ils nums dils emprems treis caus della Ligia: avat Pieder de Pultengia enamiez, cont Hans de Sax-Mesauc da maun dretg e barun Hans Bruni de Razen da maun seniester. Sur ils nums e las armas de quests treis caus stat en letteras ornamentalas d'aur l'inscripziun: „Aurea libertas tales quærit defensores.“ Plazzaus en fuorma ovala enamiez il plafon suonda en

¹⁸⁾ Pater Placidus a Spescha, Sein Leben und seine Schriften, S. 38 und 57.

¹⁹⁾ Tenor Chr. Schmid, che ha 1933 restaurau la decoraziun della sala, indichescha l'annada 1700 senza dubi l'entschatta della decoraziun de quella. Anzeiger für schweizerische Altertumskunde, Heft 1, 1935.

commensurada grondezia numnau maletg della Ligia sut igl ischi cun l'inscripziun: „Sic grisäi Foedus percuservent“ q. v. d. „aschia han ils Grischs serrau la ligia.“ Dretg e seniester laian aungnels sgolatschar bandieras en lur mauns, las qualas portan armas ed inscripziuns, ch'indicheschan ils cumins participai della Ligia. Dretg dil maletg paradeschan las bandieras dils cumins: Disentis, Lungnetz, Gruob, Flims, Waltensburg, Ubersaxen, Lax, Tuis, Rheinwald, Schambs; seniester talas dils cumins: Heinzenberg, Schleuwis, Hohen-Trins, Damins, Vals, Saffien, Tschappina, Tenna, Misox, Ruflé²⁰). Ulteriuramein circumdeschan differentas armas d'uiara il maletg: canuns, ballas, butschins de puorla, turschets etc. Alla fin dil plafon ein las armas dellas treis ligias plazzadas cun la inscripziun: „Omne Trinum perfectum“. — Las quater preits-mir della sala, cun sias, proporzionadas dimensiuns de 8.15 m lunghezia, 5.20 m ladezia e 3.15 m altezia, decoreschan las armas dils landrechters, entschavend 1424 cun Johannes de Lumbrins (Lombris) e finend pella perioda della veglia Ligia grischa 1798 cun Theodor de Castelberg. Quella seria d'armas ei incumpleta e lai tier differentes landrechters dil XV avel e XVI avel tschentaner era muncar exactas indicaziuns dils onns d'uffeci²¹) — La perioda della subsequenta nova Ligia grischa entscheiva 1804 cun l'arma de landrechter Pieder Marchion e finescha 1850 cun tala de landrechter Ludvic Vieli. — Tgei picturs han luvrau l'entschatta e successivamein silsunter vid la decoraziun de questa interessanta sala de dieta selai buca eruir. En consideraziun vegn per l'emprema perioda entochen 1700 il pictur Fridolin Egger, conventual de Mustér, autur dil ciclus de maletgs en la baselgia de Nossadunna della glisch sur Trun, ils quals possedan il medem character.²²) — Senza far menziun della caplutta de sontga Balugna en l'alzada-tetg della cuort claustrala a Trun restass la descripziun de quella incumpleta. Indubitablamein ei numnau conventual Fridolin Egger de Mustér era igl autur della pictura digl arviul de quella, ch'ei decoraus cun sogns e sontgas digl uorden de s. Benedetg. Sco construider digl altar de quei sanctuari cun sias interessantas

²⁰) Ruflé ei il num tudestg per Roveredo.

²¹) La pli exacta e cumpleta enumeraziun dils landrechters sesanfla en la concernenta annexa della scarlira festiva de 1924.

²²) Album Desertinense, No. 470 e 471.

statuas-lenn ei puspei il conventual de Mustér frater Pieder Solèr vegnius discuvretgs, malgrad ch'el ha sco tier autras sias lavurs vuliu zuppar ses merets.²³⁾

Deplorablamein ei l'abbazia de Mustér, d'aventada 1846 pella quarta gada ina unfrenda dil fiug, stada necessitada d'alienar 1859 sia cuort a Trun cun il funs appartenent. Duront 73 onns depi lu ha quei edifeci s'anflau en mauns privats. — A gestas uras, per impedir la successiva decadenza de quei monument historic, ei reussiu ina cumpra cun l'intenziun de surdar quel al possess public. Igl impuls leutier ha la vendita dil menzionau tablegiu della combra d'avat Adalbert II dau, il qual doveva vegnir transportaus e plazzaus en ina casa a Luzern. Igl ei ils merets della administraziun della viafier retica d'entras cumpra dil schaner 1931 ord mauns digl acquistader haver spindrau quella ovra artistica per Trun e per la casa de dieta della veglia Ligia grischa. Sin istanza d'organisaziuns privatas ha cusseglier governativ Dr. Ganzoni, cau dil departement cantonal d'educaziun, convocau sils 25 d'avrel 1931 a Cuera ina radunonza pli gronda de persunas interessadas per la caussa, la quala ha elegiu in comité d'iniziativa per promover la finanziaziun della cumpra della cuort claustrala sezza. Las breigias leutier ein stadas cumpignadas d'in cuntenteivel resultat. — Tras contract dils 20 de matg 1931 ha il comité d'iniziativa ordavon francau il dretg de cumpra dil baghetg per dus onns ed ha gia ils 15 de fenadur 1932 saviu midar quel en in contract definitiv cun sbursar la summa de cumpra de 100,000 francs. En la summa collectada per la finanziaziun fuva buca mo prevediu la summa de cumpra, mobein era ina summa calculada per la restauraziun projectada dil baghetg. Primariamein ha la restauraziun exteriura stoviu vegnir prosequida. Ei ha resultau per necessari, ch'igl entir baghetg vegni sutbetenaus, che la construcziun dil tetg vegni reparada e ch'il tetg sez vegni reconstruius. Semegliontamein han ils posts della eschadira exteriura e dellas finiastras, d'aventai defects tras la peisa della miraglia, stoviu vegnir reconstrui quasi en totalitad,

²³⁾ Davostier sin igl antipendi digl altar ei tier la restauraziun vegniu anflau la notizia scretta cun rispli: „Anno 1683 habe ich unwürdiger Bruder Peter Solèr diesen Altar gemacht.“ — Pater Notker Curti, Bruder Peter Solèr, Bündn. Monatsbl. 1938, No. 7.

sco era ils eschs, las finiastras ed ils barcuns. Cun la reconstrucziun totala della ligiadira e della politura exteriura ed interiura dil baghetg posseda quel oz sia biala vesta antica. Interiuramein ei la restauraziun sper la politura dils corridors e d'entginas stanzas, della caplutta e della sala de dieta vegnida exequida entras la firma Christian Schmidt Söhne a Turitg. Las armas dils landrechters en la sala de dieta ein aunc vegnidas cumpletadas entras talas dils personals ord il territori della Ligia grischa, ch'ei suenter 1851 vegni elegi sco commembers dil guvern grischun ni della assemblea federala. Era cheutras ei vegniu contribuü finanziamein per las restauraziuns necessarias. — La veglia pegnascalegl de quella sala cun l'arma digl avat Frank de Frankenberg, buca daditg alienada, ha buca pudiu vegnir reacquistada; mobein saviu vegnir remplazzada entras ina nova construida tenor desegn della veglia. — Entras contract dils 23 de schaner 1934 ha il comité d'iniziativa surdau la cuort claustrala, che ha obteniu il num Cuort Ligia-grischa, al comité della fundaziun, constituida a norma dils artechels 80 e suandonts dil cudisch civil svizzer. Il comité della fundaziun secompona ord siat commembers. Denter tals s'anflan tenor il document de fundaziun stablamein il cau dil departement cantonal d'educaziun, in auter commember della regenza, il president dil district Rein-anterieur, il president communal de Trun ed in representant della viafier retica. Ils ulteriurs dus commembers elegia il cussegl della fundaziun.

Possi ina ventireivla steila reger sur la nova fundaziun e possi igl emprem testament de colonel de divisiun Alfons Schué de Mustér p. m., eregius a Bern ils 17 de november 1934 en favur della cuort Ligia grischa, stimular ad ulteriura beinvuglientscha enviars quella.

IV

La pleiv

En general

La sviluppaziun de Trun tier ina pleiv ed ina vischnaunca organisada tonscha certamein lunsch pli anavos, che entochen tier il temps della fundaziun della Ligia grischa. Vulend a quei eveniment ord la fin dil temps medieval conceder in capitel special,

ha quei buca saviu daventar auter, che cun anticipar quel al present. Quella circumstanza effectuescha denton, ch'ei sto ton tier la tractaziun della historia della pleiv sco tier tala della vischnaunca puspei vegnir encuretg il contact cun il temps vegl.

Bein baul para il cristianissem d'haver pegliau ragisch en la contrada dellas fontaunas dil Rein. Gia el secund capitel ei vegniu exponiu, che la caplutta discuvretga en segirs fastitgs a Grepault crodi tenor pareri de personas competentas ualti datier il temps della fundaziun della claustra de Mustér. — Acceptada l'idea de Wallo Burkart, ch'il santeri prehistoric a Darvella hagi buca surviu alla colonia secollocada a Grepault, ei il mussament per autras colonias stazionadas maneivel de quei liug pretaus. Tala circumstanza giustifichescha era la supposiziun, che numnau sanctuari a Grepault seigi de siu temps buca staus il sulet sin territori de Trun. — Cun il presbyter Silvanus, numnaus 765 s. Chr. en il testament d'uestg Tello sco leu sesents sin ina cuort dil testatur, ei igl emprem sacerdot en Trun comprovaus.²⁴⁾ Sco secund enconuschent spiritual de quei liug suonda 1251 Viventius documentaus. El funczionescha en la brev de pasch de quei onn denter igl avat ed il cumin de Mustér d'ina ed il barun Heinrich de Razen de l'otra vart sco perdetga e vegn leu expressivamein numnaus Viventius plebanus de Torontis.²⁵⁾ Cuort suenter (1272) tier la consecraziun entras il uestg de Cuera Heinrich de Montfort ei l'emprema baselgia de s. Martin a Trunvitzg comprovada. ²⁶⁾ Havend professor Rahn a Turitg declarau la part giubass digl hodiern clutger, construida ord crappa tagliada, per veglia tuor-baselgia, derivonta dal XIII avel tschentaner, constat ei, che ton numnada baselgia sco la tuor ein 1272 stadas construidas ensemen, apparentamein sil plaz d'in anteriur sanctuari. Ferton che la tuor ha pli tard entras vegnir alzada obteniu la hodierna fuorma, ei la baselgia 1658/59 vegnida spazzada e reconstruida totalmein. ²⁷⁾

²⁴⁾ De comparegliar Dr. Frid. Purtscher, Studien zur Geschichte des Vorderreintals im Mittelalter, S. 44, Anm. 114.

²⁵⁾ Wartmann, Rätische Urkunden, No. 1. Simonett, Die Kathol. Weltgeistlichen Graubündens, Pfarrei Truns.

²⁶⁾ Document No. 1 digl archiv communal de Trun: Brev de perduns de 1345 per tala baselgia, sin igl ur della quala la copia della brev de consecraziun de 1272 ei registrada. — Dr. K. Fry, Bündn. Monatsbl. 1933, S. 331.

²⁷⁾ P. Notker Curti, Bündn. Monatsbl. 1915, S. 10.

Il factum ch'il presbyter Silvanus a Trun ha leu possediù ina cuort, appartenenta alla famiglia d'uestg Tello (dils Victorids), empeila alla supposiziun, ch'igl uestg de Cuera e buca la claustra de Mustér, sil territori d'immunitad della quala la pleiv de Trun ha s'anflau, hagi dotau il plevon e de quei temps en quella possediù il dretg de collatura v. d. il dretg della nomina dil plevon. Era P. Notker Curti a Mustér arriva en sia lavur „Die rätischen Kirchen de Stiftes Disentis“ al resultat, che la claustra hagi avon 1490 en las pleivs veglias della Cadi possediù mo il dretg de presentar il nievelegiu plevon agl uestg e quei probabel pér suenter l'antecedenta elecziun entras la pleiv. Effectivamein resulta d'in document dils 28 de schaner 1428, ch'igl ugau-baselgia Regett Meissen culs vischins della pleiv de Trun infeudeschan en num della baselgia de s. Martin il fegl de Rogal Peters cul bein Plaun-Martin a Campliun. Bein ei tala brev sigillada d'avat Pieder de Pultengia, denton compara quel expressivamein mo sco persuna validonta il contract.²⁸⁾ Cheutras ei la cumpleina administraziun dils beins ecclesiastics entras la pleiv documentada. Era compara la pleiv de Trun buca denter tuttas autras della Cadi, ch'ei entras las bullas papalas de 1490 e 1491 vegnidas incorporadas totalmein alla claustra. Denton ei era tier lezzas suenter l'incorporaziun semidau pauc vid la pratica veglia denter igl avat ed igl uestg. D'ina occupaziun dellas pleivs senza igl uestg ei stau negin raschieni ed ei la presentaziun dils plevons elegi dallas pleivs entras igl avat succedida suenter sco avon. Disponeva gie il secund artechel della brev de Glion dils 5 d'avrel 1524 expressivamein la libra elecziun dils plevons entras las pleivs. Sez la presentaziun ei leutras vegnida tralashada. Entrond la claustra de Mustér 1617 tier la congregaziun benedictina svizzera, eis ei lu sut cooperaziun dil nunzi Scapi, principalmein suenter l'elecziun de Augustin Stöklin sco avat de Mustér (1634), reussiu de commuentar las pleivs tier igl anteriur proceder, sentelli suenter ina precedenta elecziun. Malgrad l'esistenza de regulars documents de presentaziun ord il gissiatavel tschentaner per las autras pleivs della Cadi en igl archiv episcopal a Cuera, existan leu negins tals per

²⁸⁾ Burgameina no. 2 en igl archiv communal de Trun.

Trun. En la solita radunonza de calonda mars de 1730 surdat la pleiv de Trun per evitaziun de tuttas questions e pre-tensiuns sine præjudicio collaturæ per dus onns l'elecziun dil plevon agl uestg.²⁹⁾ Constantamein ein tenor ils protocols de vischnaunca las elecziuns dils spirituals e dils auters scharschai della pleiv de Trun (ugau-baselgia, ugau-pervenda, ugau-pieun, ugaus-spenda e calusters) succedidas quei di ed ei il plevon tier talas era staus confirmaus mo per in onn.

La pleiv e la baselgia parochiala

Tier las entradas della baselgia udeva dal temps vegl la dieschma, ina contribuziun obligada giud ils fretgs, consistenta primariamein en la dieschavla, e pli tard en ina da liug tier liug savens varionta part de quels. En temps (medievals) fuva ella ina caratteristica entrada d'ina pleiv. — La Cadi ha enonuschiu mo la dieschma gronda (dieschma de graun), debitada dallas quendisch parts ina part alla claustra, v. d. sin quendisch stera in ster (1 ster = 4 curtaunas) ed ulteriuramein giud la summa della dieschma entira la quarta part al plevon dil liug.³⁰⁾

Sur l'obligaziun de dar la dieschma ha en la Cadi da 1714 daven entochen 1737 regiu ina dispeta aschi seriusa ed interes-santa en caussa principala encunter la claustra, mo secundarmein en singulas pleivs era pervia della part debitada leu al plevon, ch'ella giustificass ina scrutaziun speciala sur siu entir decuors. Tonaton sa quei en questa lavur buca daventar e po en questa partiziun mo la part dieschma debitada al plevon vegnir tractada, formond quella ina part de sia entrada. La dispeta concernent la dieschma debitada a Trun alla claustra e sia sligiazion san en cuort vegnir tractadas en la partiziun „agricultura“ sco grevezias funsilas.

Il plevon de Trun ha per defensiun de ses dretgs sin la dieschma invocau igl agid della curia episcopala. — Considerond ils vischins de Trun, che la question concernent la part dieschma, pretendida per la pervenda, stetti en connecziun e dependi

²⁹⁾ Archiv episcopal Cuera, mappa no. 162 „Trun“.

³⁰⁾ Sin quendisch curtaunas, che la claustra retargeva, obteneva il plevon aunc tschun dasperas.

dalla sligiazion della questiu arisguard la dieschma pretendida dalla claustra, han quels vuliu deponer igl importo questioneivei duront la vertenza della dispeta en tierz maun. Quella offerta el vegnida renviada ed ha il cau diocesan duront ils meins november e december 1735 procediu cun las pli rigurusas mesiras encunter ils snegonts la dieschma, laschond publicar repetidamein duront il survetsch divin giud scantschala della baselgia de Trun lur nums, smanatschond ad els la scomunica per cass de perseveronta renitenza. Ei resultescha buca positiv, schebein quella ei vegnida prosequida ni buc, sco ins pudess quei concluder ord ils protocols della Ligia grischa. Era maunca il sclariment sur igl ulteriur decuors della questiu. Ei para, ch'ils vischins de Trun hagian desistiu da lur opposiziun e ch'ils merets leutier seigien d'attribuir a Dr. theol. Giachen de Caprez de Trun, ch'ei 1739 succedius sco plevon de Trun a sur Ludovic Giger, sut il qual la dispeta ha regiu. La questiu dellas vischnauncas cun la claustra era denton gia vegnida sligiada entras sentenza de compromiss dils 23 de mars 1737 entras ils dus derschaders monsignur uestg de Cuera Benedetg de Rost e Dumeni Bernardoni, ambasadur austriac en las III Ligias grischunas.

Duront la pastoraziun de sur Caprez ei la part dieschma debitada alla pervenda vegnida sligiada encunter l'incorporaziun dellas duas alps communalas Punteglias e Cavradi al fondo della pervenda. Quella sligiazion ei tenor documents en igl archiv episcopal vegnida admissa 1742 entras la Curia ed ei per commissiun de quella vegnida exequida entras sur Ludovic Hendry, plevon a Breil. La valeta ha tenor ils medems principis de sligiazion denter las vischnauncas e la claustra muntau sin 1468 renschs e 46 rizzers.³¹⁾ Il valzen dellas duas alps libras de grevezias ei leuencunter vegnius taxaus da sur Caprez ensemen cun ils suprastonts della vischnaunca per Punteglias cun 940 e pil Cavradi cun 522 renschs, restond aschia aunc de sbursar en daner 6 renschs e 46 rizzers.

Ultra della casa-pervenda, reconstruida 1864, cun regress posseda la pleiv de Trun sper numnadas alps il bein Dulezi, il

³¹⁾ De paregliar cun la sligiazion della dieschma debitada alla claustra en la partizion „vischnaunca“.

cuolm acla-Martin e 6 dretgs della alp Russein sco schischom. Schebein il grond e bi bein Dulezi (dotalitium) deriva d'ina dotaziun dals uestgs de Cuera (Tello) ni dalla claustra de Mustér ni en autra maniera, constat buca segir. Enconuschentamein ei quei bein 1473 vegnius engrondius entras in frust testamentaus da mumma Elsia, che porta aunc oz il num della benefactura ed il cuolm acla-Martin entras ina parcella, procurada dal plevon sur canonic Gion de Turre. 32) — Autras entradas dil plevon fuvan lu sco silsuentef las taxas per certas funcziuns de pastoraziun, sur las qualas ils documents d'installaziun dattan sclariment.

Ferton ch'ils beins-pervenda s'anflavan, aschi anavos sco ils documents sclareschan quei, sco oz sut l'administraziun digl ugau-pervenda, stevan las entradas della baselgia sut tala digl ugau-baselgia. Ellas consistevan ord fundaziuns de capital, de tscheins-fier, de pieun e de tschera, ein registradas en il pli vegl cudisch che la vischnaunca posseda (urbari vegl) denter talas della pervenda (Zynns von der Pfrunndt) e suondan allas fundaziuns dils paupers (Spennd). Talla successiun de registraziun comprova, ch'era l'administraziun dils fatgs pauperils ha s'anflau en mauns della baselgia. Quei factum ei ulteriuramein aunc confirmaus cheutras, ch'igl uestg inspectava tier ses viadis de visitaziun era il fondo pauperil (mons pietatis), ch'il graun-spenda vegneva deponius en carner e rimnaus ed administraus dals ugaus-spenda, elegi dalla pleiv e buca dalla vischnaunca. — La notaziun sur la visitaziun episcopala dils 19 de fenadur 1695 en in cudisch de baselgia de Trun sclarescha detagliadamein buca mo il stan dil fondo pauperil de Trun de quei onn, mobein era tal de tuttas autras administraziuns ecclesiasticas. Las entradas della baselgia consistevan lu en 620 renschs capital, 17 renschs e 2 rizzers entrada de tscheins-fier e 12 stera ed 8 crenas pieun. Principalmein cun pieun para la baselgia de Trun d'esser stada dotata pulit, pudent schar arder treis glischs perpetnas en baselgia ed ina glendisdis-, venderdis- e sonda-notg en carner. 33) Il quitau sur l'entrada dil pieun, debitaus alla baselgia, apparteneva ad in ni

32) Registraziun en igl urbari vegl de Trun.

33) Notker Curti, Alte Kirchen im Bündn. Oberland. Bündn. Monatsbl. 1915, No. 1.

duš ugaus dellas olmas (ugaus-pieun). Quels havevan era de retscheiver il ster de bara, ina unfrenda per in defunct, che vegneva purtada el til de bara ordinariamein entras ina figliola e deponida en baselgia. 34)

En maniera sco ils ugaus dellas olmas eran ils gidonters digl ugau-baselgia en sia administraziun, ein al plevon tier il survetsch divin, tier funerals ed auter ils calusters stai gideivels.

Il suprem organ administrativ della pleiv ei adina la radunonza generala de quella restada. Ad ella competeve ordavon l'elecziun u confirmaziun dil plevon e dils auters posteriurs spirituals, sco de tuts scharschai cheuavon numnai. Da sia vart exercitava ella sper igl uestg tier sias visitaziuns entras ses commissionai la survigilanza sur l'entira administraziun. Ella haveva annualmein liug l'emprema dumengia de mars en baselgia parochiala sut direenziun digl emprem suprastont della vischnaunca. Che la radunonza de pleiv saveva buca tgunsch vegnir tralascjada ni refretga, comprovan las registraziuns de protocol a Trun. 35)

Ditg neu ei il plevon de Trun staus il sulet pastur dellas olmas della pleiv entira cun l'obligaziun de tener scola. 36) Tuts parochians stuevan serender tier la baselgia parochiala e vegnevan survi mo da quella anora. Schegie che la populaziun de Trun muntava aunc tier la dumbraziun de 1807 mo sin 717 olmas, las qualas serepartevan: 240 sin la squadra de Trun, 214 sin tala

³⁴⁾ Notker Curti: Eine Totenspende. Schweiz. Archiv für Volkskunde, Bd. XIV, 1910.

³⁵⁾ „Anno 1799 ils 7 de Marz, sin la solita visnaunca ei, essent il Sgr. Farrer et calusters tont de Trun sco de s. Catrina e Nossa Duna alla fin de Lur onns, en la baselgia parochiala de Trun els priu si eun per treis onns ton farrer sco calusters, il Sgr. farrer aber con la condiziun, ch'el seigi sutaposts a tuttas grevezias anuallas sco in auter vischin, ils calusters con las obligaziuns sco entochen da cheu.“ Directamein suenter quei ei pli tard vegniu rubricau: „Sin quei sura di e datum han ils vallerus Grischuns sur igl uaul giu purtau quella Victoria, che deigi restar ina perpetna memoria: numnadamein giu batiu anavos ils Franzos da Mustér entochen Sur nos confins dil Cuolm Ursera“. — En vesta de quei factum po bein vegnir detg: Pleiv stueva vegnir teniu sil di fixau, sch'ei havess pluviu halumbards cul péz avon.

³⁶⁾ Questa cun las ulteriuras obligaziuns dil plevon resulta ord igl emprem enconuscent urbari de 1686 resp. de 1696.

de Zignau, 159 sin quella de Campliun e 104 sin quella de Darvella, fuvà numnada baselgia già 1643 bia memia pintga per la populaziun de lezzas uras. Quei ha uestg Johannes Flugi constatau alla entschatta de siu rapport de visitaziun de tal onn. ³⁷⁾ Da tal rapport resulta era, ch'ei ha tier tal baghetg ord il 13avel tschentaner buca setractau d'ina aschi loscha baselgia, sco ins astgass concluder quei ord la tuor-baselgia restada anavos. La pleiv de Trun ei perquei en cuort stada sfurzada tier sia reconstrucziun, la quala ei curdada tier a sur Gion de Turre, che ha duront sia pastoraziun de 50 onns (1637—1687) aunc surviviù l'erecziun e reconstrucziun d'auters sanctuaris en quei liug. Il crap de cantun pella reconstrucziun della baselgia parochiala a Trun ha el tschentau ils 23 d'avrel 1658, sco dad el remarcau el cudisch de mortoris tiella sepultura digl'ugau-baselgia Rest Str. Deg, satraus dus dis avon. Sco emprems ventireivels nozzadurs copulai dad el en quella ils 5 de november 1658 ein registrai Giachen Caderas e Catrina Tumasch de Mira. Deplorablamein ei la lavur de quei edifeci buca succedida mo en ventira. — Rumpend ina suga tier la construcziun dil tetg-baselgia, ein treis luvvers sedisgraziai ils 8 de december 1658. De dus curdai giu sin tiara ei Gion Gieri suenter ina mesa ura staus ina unfrenda della mort, ferton ch'il secund ei mitschus cun haver rut in bratsch; il tierz Antoni Puzaschg, ch'era restaus pendius vid la suga, ei silsuenter mai serestabilius ed ei morts ils 15 de schaner 1660.

Ei para de buca esser stau accordau a Sur Gion de Turre de puder menar alla fin la baselgia ed il clutger interiuramein ed exteriuramein sco quels edifecis sepresentan oz. Ferton che la baselgia ha saviu vegnir consecrada ils 2 de settember 1662 cun tschun altars en honor della s. Trinidad e de s. Martin uestg de Tours entras uestg de Cuera Ulrich de Mont cun fixar il di de dedicaziun sin la davosa dumengia de settember, ei igl'altar grond aunc buca staus eregius en sia hodierna majestusa fuorma. Perdetga de quei dattan las truccas da mintga vart dil chor, las qualas continueschan aunc empau davos quel vi, il qual füss buca daventau, sche tal havess lu existiu en extensiun sco oz. Havend

³⁷⁾ Notker Curti, Alte Kirchen im Bündner Oberland, Bündn. Monatsbl. 1915, No. 1.

la vischnaunca resp. la pleiv tenor protocol pér 1766 concludiu de finanzia il sularar quei altar, sto vegnir supponiu, che quella grondiusa ovra de sculptura en lenn seigi mo empau alla gada vegnida exequida. — 1826 ei numnada baselgia parochiala vegnida provedida cun ina orgla nova, della quala statthalter Tumasch Antoni Lombriser ei staus igl empren e duront 50 onns fideivel organist.³⁸⁾ — Agl interprendider dellas minieras de Trun Josef Du Cardonnay ei en siu contract de 1832/33 dalla vischnaunca denter auter stau condizionau l'erecziun de bauns novs per la baselgia parochiala, ils quals ein vegni construi 1836 e reconstrui 1927 cun in'expensa de frs. 2500.— pellas lavurs de scrinari e de frs 450.— per talas de pictur. Igl onn 1907 ei ina restauraziun interna della baselgia stada exequida, exceptiù igl altar grond. L'expensa per las lavurs vid las preits ed igl arviul han muntau sin frs. 550.—, tala per quater maletgs novs digl arviul ed in della preit-mir tras pictur Heimgartner d'Erstfeld sin frs. 1200.—, quella dellas hartas della via della crusch cun restaurar las ramas e proveder quellas cun novs maletgs entras la firma Kurrer & Cie a Wyl sin frs. 500.— e quella dils quater altars latterals tras Otto Holenstein a Wyl sin frs. 4250.— El medem temps ei vegniu construiu ina orgla nova cun 17 registers per frs. 7400.— entras Augustin Merklin a Rorschach. Cuort suenter ha la baselgia obteniu finiastras novas cun veiders de colur, che han custau frs. 3500.— e la glisch electrica installada per frs. 1500.— Quella entira expensa ei cuvretga entras beneficenza de vischins della pleiv. Sur l'expensa per la erecziun della baselgia sezza en temps vegl dattan negins documents sclariment.

Havend fatg in pass el temps niev cun la survesta dellas reparaturas de baselgia, resta ei aunc de sclarir las midadas dil clutger. La veglia tuor baselgia en fuorma d'ina piramida-crap, cuvretga cun plattas-crap, ei restada en pei sper la baselgia nova entochen 1688. En consideraziun ch'ella corrispundeva en sia altezia buca pli cun la baselgia, ei quei onn sia gigantesca fuorma en péz cun duas alzadas novas pils zenns vegnida construida. Questa midada ei stada resalvada a sur Gion de Castelberg, successur de sur Gion de Turre sco plevon de Trun. Suenter rodund

³⁸⁾ Protocol vegl de vischnaunca, p. 211.

200 onns ei 1887 il tetg lom dil clutger vegnius remplazzaus entras in tetg dir cun tablas pintgas d'iom.³⁹⁾ Impressari Gion Gieri Candrea a Trun cun siu luvrer Seglias de Domat han construiu e demontau nov puns dalla secunda alzada per ils zenns ensi, sco era il tablegiau sut il tetg dir per frs. 500.—. La firma Traber a Cuera ha eregiu il tetg dir per frs. 12.— il m² e sularau la rucla gronda sut la crusch el diameter de 33 centimeters sco era 4 ruclas pli pintgas. L'entira expensa ha muntau sin frs. 4000.—. Quella ei vegnida pagada $\frac{1}{5}$ ord la cassa de vischnaunca, e $\frac{4}{5}$ ord ils fondos della baselgia parochiala, della baselgia de s. Onna e della caplania vacanta.

Era ils zenns dil clutger han buca cuzzau per adina. Treis culadas de quels ord ils onns 1752, 1842 e 1867 ein registradas u en cudischs ni documents della pleiv. — Ils 24 de november 1752 ha avat Frank de Frankenberg de Mustér benediù dus zenns novs, in de 36 e l'auter de 3 tschenès.⁴⁰⁾ 1842 ei la pleiv de Trun danovamein stada necessitada de schar cular Franz Theus de Favugn dus zenns, ch'eran fess: il mesaun e quel de miezdi. Ils zenns novs han pesau ensemmen 1586 $\frac{1}{5}$ kg ferton ch'ils veders pesavan mo 1392 kg. La spesa totala, compriu quella dils scrinaris, ha muntau sin frs. 3743.56, ch'ei vegnida reducida entras la valeta dils zenns veders de frs. 2060.— Pil di de benedicziun haveva pader Baseli Carigiet O. S. B. de Mustér concepiu ina canzun de 14 cuors, ch'ei vegnida cantada dallas cantaduras de baselgia sin clutger sper ils zenns. Siu secund cuors secloma:

Mets eran, fess ils noss zenns stai,
Uss' sunont e cantont a casa turnai,
Pli gronds e pli schubers, pli bials e pli fins,
Cun sogns e flurams pertut pli carins.

³⁹⁾ Ord la scartira conservada ed anflada tier questa caschun en la cuppa dil clutger, ei de relevar la notaziun: Ad perpetuam rei memoriam 1688. Joannes Castelberg parochus, Carolus Decurtins O. S. B., ils nums d'aunc 6 auters spirituals e dils commembers della suprastanza de Trun: Bannerherr Ludovic Caprez, Giachen de Casanova e statthalter Luregn Lumbriser.

⁴⁰⁾ Notaziun en il cudisch de baselgia no. 4 en igl archiv della pleiv de Trun: „Dem Glockengüsser gegeben für den Guss 25 Dublonen, thuot fl. 250.—. Zur Gloggen hat jede Person contribuiert 24 batzen, waren an der Zahl 662 Personen. Die S. Anna Kirche fl. 40. — Von jeder s. h. Khua hat man auch 24 Kreuzer gegeben und völlig bezahlt Summe fl. 844.8.

Gia 1867 ha la pleiv puspei stuiu schar cular frars Grassmayr a S. Pieder quater zenns: il grond cun ina peisa de 2011 $\frac{1}{5}$ kg, quel de Rusari cun 341 kg, il mesaun-pign cun 143 ed il pign cun 74 kg, ils quals han custau cun battagls ed auter vitier la summa de frs. 10136.78. Leuencunter ha il metal dils zenns veders purtau frs 5431.05. Il rest ei vegnius cuvretgs entras ils schenghetgs de padrins e madretschas ed entras differentas contribuziuns e collectas. — Ei resta aunc de menzionar las reparaturas interiuras ed exteriuras fatgas 1935 vid il clutger e l'acquista d'ina nova ura-baselgia. Las lavurs de maridur e scrinari han purtau frs. 3968.50 e l'ura nova, montada cun in cundrez electric per trer si ella, frs. 4427.10, tut ensem la summa de frs. 8,395.60, ch' ein resalvont strusch frs. 2000.—, vegni cuvretgs entras ina collecta tier ils vischins de Trun.

Plevons a Trun

1. Presbyter Silvanus, numnaus 765 el testament de Tello.
2. Viventius, plebanus de Torontis, numnaus 1251 sco perdetga el tractat de pasch denter igl avat e la communitad de Mustér d'ina ed il barun Heinrich de Razén de l'otra vart.
3. Prüg Johannes de Kaufbeuren, numnaus 1459 e 1473 en igl urbari vegl de Trun, probabel identics cun Johannes Brugger, 1497—1512 avat de Mustér.
4. Pfön Sigisbert (Zipert), 1517 part respondentia en il process cun Herttli de Capäl pervia de dretgs de menar aua tras il Dulezi e donns caschunai.
5. Tyron Murezi de Trun, 1584—1593 avat Nicolaus II de Mustér.
6. Cuoze Dunau entuorn 1590, participaus 1591 cun il plevon de Sumvitg e posteriur avat de Mustér Giachen Bundi dil viadi en tiara sontga. Sut el ei 1592 la caplutta de s. Catrina a Campliun vegnida consecrada d'uestg Pieder Raschèr. El ei 1581 tier la viseta de s. Carli Borromeo alla claustra de Mustér staus admess da quel tier il studi della teologia a Milaun.
7. Cariet (Carigiet) Bistgaun 1615.
8. Bundi Giachen, documentaus sco plevon de Trun 1625 en ina dispeta cun Giachen Caspar Dieni pervia della aua dil Dulezi. Urbari vegl de Trun.

9. Collenberg Giachen, camerari dil capetel, 1633—1637, numnaus en igl urbari vegl de Trun.
10. De Turre Gion, 1637—1687, canoni extraresidenzial, vicari e decan dil capetel, † ils 14 d'avrel 1691. Duront sia pastoraзиun ein la hodierna baselgia parochiala, la baselgia de Nossa-dunna della glisch e la caplutta de s. Giusep a Davvella vegnidas baghegiadas e consecradas. Sut el entscheivan ils cudischs de batten, lètgs e mortoris a Trun.
11. De Castelberg Gion de Mustér, 1687—1719, canoni e decan dil capetel, silsunter canoni residenzial a Cuera, sextar, custos e cantor, † ils 20 de mars 1739, ha en siu testament seregurdau della pleiv de Trun. Sut el ei 1704 la hodierna caplutta de s. Onna vegnida consecrada.
12. Caminada Dunau de Mon, 1719—1727.
13. De Antonys Giachen de Trun, 1727—1730, silsunter caplon della Curia a Cuera, sextar 1744 entochen sia mort (1775).
14. Jagmet Flurin de Mustér, 1730—1732.
15. Giger Ludovic de Trun, 1733—1735. Sut quei plevon ha la dispeta pervia della dieschma en la Cadi ed en special a Trun contonschiu sia culminaziun.
16. De Caprez Giachen de Trun, 1739—1750, Dr. teol. e decan dil capetel sursilvan, ha pacificau la dispeta della dieschma a Trun cun slijar quella encunter l'incorporaziun dellas alps Punteglias e Cavradi als beins-pervenda.
17. Caduff Luregn de Surcuolm, 1750—1756, ei duront sia cuorta pastoraзиun sefatgs meriteivels entras registraзиun de fatgs historics en ils cudischs de baselgia.
18. Caplazi Rest Luregn de Sumvitg-Surrein, 1756—1807, camerari † 1809.
19. Frisch Placi de Trun-Zignau, 1807—1811, compogn de studi dil posteriur uestg Mirer de s. Gagl sin ils seminaris de Maraun e Florenza, posseda en la baselgia parochiala de Trun in monument cun ina biala inscripziun latina.
20. Gieriet Giachen Francestg de Tujetsch, 1811—1858, canoni e vicari episcopal, capavel pastur dellas olmas duront il temps della davosa explotaziun dellas minieras a Trun, εμπrem inspectur de scola della Cadi.
21. Cavegn Giachen, Dr. teol., de Vella, 1858—1863.

22. Huonder Tumasch Antoni, Dr. teol., 1863—1871, silsüenter professor della teologia al seminari de s. Glieci a Cuera e decan della curia episcopala, † 1898.
23. Casanova Gion Antoni de Vrin. 1872—1895, anteriur professor della scola claustrala de Mustér, oreifer predicatur e cantadur, † 1895.
24. Brugger Alois de Tujetsch, 1895—1912, silsüenter plevon a Mustér, canoni e vicari episcopal.
25. Caminada Rest Giusep de Vrin, 1912—1919, meriteivel scribent. Duront sia pastoraziun a Trun ein comparidas sias lavurs tudestgas: „Bündner Glocken“ und „Bündner Friedhöfe.“ El ei serendus 1919 a Cuera sco canoni residenzial e custos della catedrala ed ei silsüenter daventaus decan episcopal, vicari general e protonotar apostolic.
26. Cadieli Gion de Sagogn, dapi 1919, anteriur professor dil collegi Maria Hilf a Sviz, distinguü poet romontsch.

La caplania

Cun ina populaziun de circa 700 olmas, spatitschada en diversas fracziuns e per part lontanai uclauns, pudeva in singul spiritual buca dumignar la pastoraziun della pleiv entira. — Considerond il basegns per in secund spiritual, oravon pella messa meraviglia de firaus e dumengias, ha Glieci Giger ils 11 de schaner 1631 dau l'entschatta tier la fundaziun della caplania. El ha dotau quella cun 1200 renchs a condiziun, ch' ils auters vischins contribueschien la medema summa, sinaquei ch' in caplon hagi sia subsistenza. — Leutier ei stau condizionau en favur dils fundaturs il dretg de collatura, quei ei la libertad cumpleina dils vischins d'ensem cun Glieci Giger ni ses descendents puder destinar il caplon de Trun.

Süenter esser stipulau il pei-tscheins per ils emprests ord il capital de fundaziun sin in baz per mensch cun la libertad de puder pagar anavos capital e tscheins, ein il statthalter, ils geraus ed igl ugau-caplania serendi per camond della pleiv cun il cudisch, destinaus per la registraziun dils emprests, tier la dertgira della Cadi cun la supplica de conceder allas registraziuns en quel autenticitad. Alla damonda ei vegniu corrispundiu cun incaricar il scarvon

dil Cumin Giachen Berther cun la notaziun all'entschatta dil cudisch, che tut quei che vegni concernent la pervenda-caplania de Trun registrau en quel, possedi la medema vigur sco tuts auters documents validai cun il sigil dil Cumin. Quei ei denton daven-tau sut la condiziun, che las registraziuns succedien en buna e dretga fuorma entras il plevon ni genau en preschientscha dil statthalter e dils ugaus-caplania. 41)

Il sura menzionau e resalvau dretg de collatura, concernent l'elecziun dil caplon en favur dils fundaturs della caplania, ha plaunsiu menau tier ina dispeta denter la pleiv de Trun e la famiglia Giger. La questiun, instradada dalla famiglia avon la dertgira consistoriala a Cuera, ei ils 29 d'avrel 1731 vegnida decidida aschia, che mo personas sesentas en la pleiv hagian il dretg d'elecziun e per cass ch'ei s'anflassi denter la famiglia Giger derivonta dagl empren fundatur della caplania in qualificau personal, che quel pudessi vegnir risguardaus. Dumandond la pleiv l'interpretaziun detagliada della sentenza, ei quella ils 7 de matg 1731 succedida en quei senn, che per obligaziun seigi in commember della famiglia Giger buca de risguardar.

La caplania creada ha buca mo purtau levgiament al plevon en fatgs ecclesiastics, mobein era tier l'instrucziun en scola. Per il davos motiv stueva il plevon schar contonscher annualmein 12 renschs al caplon e la vischnaunca 6 stèra (24 curtaunas) dumiec ord la spenda.

Las obligaziuns dil caplon ein sco talas dil plevon stadas precisadas en ils urbaris.

Consistend il fondo della caplania primariamein mo ord capitals, ha il basegns per l'acquiata d'ina habitaziun pil caplon beingleiti semussau, sco era per la conversiun d'empau capital en funs. — Ina registraziun el cudisch de capitals ord ils emprens onns suenter la creaziun della caplania secloma: „Item ist es ein Haus gekauft worden um 73 Gl.; weiter Gut zu Camplung für 601 Gl.“ Pusseivlamein setractescha ei tier la casa cumprada d'ina tala che steva lu el plaz della hodierna casa-caplania. Scadin cass ei il spazius curtgin, situaus dasperas, vegnius acquistaus pér pli tard. Sin tal curtgin, numnaus curtgin Puzastg,

41) Il cudisch ei d'anflar egl archiv parochial a Trun.

precisus cun las stuschonzas: encunter la damaun il vau dil mulin, encunter sera il curtgin d'Oberst Ludovic de Caprez, sura e sut encunter las vias, che van ora d'ual, schischeva la grevezia d'in miez stèr pieun, debitaus entuorn 1780 alla baselgia de s. Martin da statthalter Giusep Huonder. Era catta ins negliu sclariment co e cura las duas aclas, appartenentas oz alla caplania, ein vegnidas acquistadas. Sura numnau fons, cumpraus a Capliun, sto esser vegnius alienaus, possedend la caplania negin fons leu pli.

La posteriura creaziun dil beneficiat de Nossadonna della glisch e della caplania de Zignau ha purtau ulteriur agid en fatgs de pastoraziun.

Quella circumstanzia ha schizun dispensau grond temps d'occupar la caplania de Trun, malgrad ch'il principal motiv per sia creaziun, la messa marveglia duront firaus e dumengias, ei leu-tras restaus nunrisguardaus.

Caplons a Trun

1. Capaul Gion	1633—1636 e 1639—1641
2. Liem Wolfgang de Trun	1636—1638 e 1651—1680
3. Spescha Giachen	1641—1651
4. Camenisch Mattias de Medel	1680—1687
5. De Antonys Baltassar de Trun	1687—1707
6. Martini Plasch de Domat	1713
7. De Antonys Giachen de Trun	1726—1727
8. Giger Ludovic de Trun	1727—1733 e 1740—1747
9. Battaglia Gion de Parsons	1733—1738
10. Fryberg Rest de Trun	1741—1747, 1753—1757,
1761—1765 e 1777—1787
11. Bucher Francestg Giusep de
Subsilvania	1760
12. Genelin Giachen Mathias de Mustér	1762—1764
13. Paly Giachen de Rueras	1764—1765
14. Leimbach Giachen de Müstair	1770 e 1793—1803
15. Tschuor Gieri de Rueun	1772 entochen igl Juni
16. De Laurentiis Giusep de Trun	1766—1770 e 1773—1786
17. Cabrin Giachen de Falera	1781
18. Riedi Tumasch de Sursaissa	1804

19. Waller P. Adalgot de Zignau,
conventual de Mustér ⁴²⁾	1806—1810 e 1823—1826
20. Soliva P. Gallas de Tujetsch	1810—1820
21. Frisch P. Sigisbert de Zignau	1821
22. Riedi P. Martin de Tujetsch	1822
23. Spescha P. Placi de Trun	1827—1833
24. Quinter P. Anselm de Tujetsch	1835—1842
25. Birchler P. Meinrad d. Nossadunnaun	1842—1845
26. Rensch P. Benedetg de Zignau	1846
27. Spescha Dr. Flurin de Trun	1865—1867
28. Contrin Tumasch de Sumvitg	1867
29. Riedi Luregn de Tujetsch	1871—1877
- Silsuenter ei la caplania restada vacanta.

Il beneficiat de Nossadunna della Glisch a Trun — Acladira

Ch' il beneficiat de Nossadunna della Glisch ei vegnius creaus, suenter che a Trun era cuort temps avon (1631) sper la pleiv vegniu scaffiu ina caplania, sto senza dubi haver giu ses specials motivs. Il basegns de pastoraziun ha buca clamau quel. Dumbra gie igl uclaun d' Acladira aunc oz mo sis casas, situadas en buca gronda distanza sur Trun. En quei risguard fuss tier la lontana-da fracziun de Zignau cun ses uclauns ordeifer quei basegns staus eminentamein pli gronds. — Tgei motivs specials pon bein haver gidau leutier? En igl uclaun d' Acladira, situaus sper la via de Fieu — la via dil crest era da lezzas uras aunc buca construida — existeva gia vidavon ina caplutta, dedicata alla purschala Maria ed a s. Bistgaun. Quella dueva vegnir reconstruida sil medem sulom. Cheu ei succedi il cass miraculus, che ha effectuau l' erecziun della baselgia giusum il crest e che ha schau dedicar quella en emprema lingia a Nossadunna sut il num special „Maria della Glisch“, sco vegniu registrau en in dils cudischs de baselgia (de battens, lètgs e mortoris) de Trun e sco il poet religios ord quei temps ha descret quei en sias canzuns sur

⁴²⁾ Ils datums de pastoraziun dils subsequents conventuals de Mustér ein conteni en ils calenders dil stadi grischun. Quels han pusseivlamein, silmeins per part, pastoraun dal beneficiat de Nossadunna della glisch anora, ni cun esser sesents en la cuort claustrala a Trun.

Nossadonna della Glisch a Trun, specialmein en la „canzun della miraculosa baselgia de Nossadonna della Glisch a Trun.“ 43)

Cun il miraculus origin della caplutta nova, eregida en stil gotic e consecrada cun treis altars ils 4 de fenadur 1672 d'uestg Duri Demont sut il significont num „Maria della Glisch“, ei il clom de pelegrinadi tier quei sanctuari staus leventaus. Sco emprem spiritual ha sur Benedetg Vincenz de Sumvitg pastorau 1678 en quei liug, mo ei gia morts ils 10 d'avrel 1679 ed ei vegnius satraus en la baselgia de Sumvitg. — Cun energia ein cuninaga ils religius della claustra de Mustér semess vid la pastoraziun dil giuven liug de pelegrinadi. In considerabel diember de quels ha giu la sort d'esser satraus en quei sanctuari. Negin auter ch'il grond avat Adalbert II de Medell-Castelberg, il reconstruider della claustra de Mustér, ei 1681 staus clamaus de tschentar il crap de fundament tier la gronda nav della hodierna baselgia de Nossadonna della glisch a Trun, sco cruna finala de quei sanctuari. En corpore ein ils deputai tier la dieta della Ligia grischa, ton catolics sco reformai, ual radunai a Trun tier la solita dieta pil tierm de s. Gieri, sepresentai tier quella solemna funcziun, han assistiu al survetsch divin, celebraus da numnau avat sin in altar transportabel avon la caplutta, ed han separticipau generusamein dell'unfrenda de quei di, la quala ha cun agid d'aunc auters benefactors, oravon de Rest Nigg, fatg pusseivel a pader Carli Decurtins de gia igl onn suandont 1682 saver metter sut tetg la projectada ingrondiziun dil sanctuari. 44) D'ulteriurs merets dils religius de Mustér vid la baselgia de Nossadonna della Glisch a Trun dat la decoraziun digl interiur de quei tempel entras il conventual Fridolin Egger perdetga e buca meins l'ovra poetica, „Consolaziun della olma devoziusa, stampada a Thront, Tier Nossadonna della Glisch: Tras ils religius de soing Benedeig della claustra de Mostér 1690“, entras la quala en special il laud de Maria della Glisch a Trun e vegnius purtaus en tuttas stivas catolicas romontschas. — En quei medem temps (1685) ei la casa-pervenda sper la baselgia vegnida construida. Evidentamein

43) Cudisch de canzuns religiusas: „Consolaziun della olma devoziusa“ en sias diversas ediziuns dapi 1690. Dr. Gion Flurin Spescha, canoni, „Perfetga devoziun“ etc. stampa digl Institut Bethlehem, Immensee, 1901.

44) Synopsis annal. Disert. ad annum 1681.

basescha la via nova dal crest giu tras il bein claustral tier il vitg Trun sin ina concessiun gratuita dils medems religios. Negin smarvegl dil laud, che pader Placi a Spescha de Trun renda ad in semegliant operar, oravon ad avat Adalbert de Medell-Castelberg, culs plaids: „Entras igl agid che quei avat ha schau contonscher a Trun tier l'erecziun della baselgia de Nossadunna, sco era entras la reconstrucziun dil baghetg della cuort claustrala en quei liug, eis el sefatgs carezaus e stimaus tier igl entir pievel. La pastoraziun el liug de pelegrinadi de Nossadunna della Glisch a Trun entras ils religios de Mustér ha s'extendiu sin 150 onns. Tuttafatg nunenconuschent resta ei: en tgei mesira e da tgi la pervenda de quei liug ei vegnida creada entochen sin la gronda benefactura dil temps niev: Maria Catrina Maissen de Trun-Acladira p. m. Tont sco sura relatau, ei stau necessari d'allegar sur il numnau liug en ina historia della pleiv de Trun.

Beneficiats a Nossadunna

Spiritual secular:

1. Vincenz Benedetg de Sumvitg	1678—1679
Paders della claustra de Mustér:	
2.* Decurtins P. Carli de Mustér, meriteivel promotur dil liug de pelegrinadi	1679—1712
3.* Fontana P. Augustin de Mustér	1712—1720
4.* Lumbriser P. Duri de Lumbrein	1720—1725
5.* Simeon P. Giusep de Lonsch	1725—1734
6.* Rothmund P. Sigisbert de Schlans	1733—1739
7.* Censet P. Gion Battesta de Mustér	1739—1742
8.* Bischoff P. Baseli de Val S. Pieder	1742—1753

Spirituals seculars:

9. Pfister Francestg de S. Pieder	1754—1758
10. Pfön Giusep Antoni de Muotathal, Sviz,	17..—1787
Paders della claustra de Mustér:	
11. Zoller P. Giohen de Sursaissa	17..—1793
12. Flury P. Giusep de Sumvitg, † ils 5 II 1817 e satraus en baselgia parochiala de Trun	1804—1817

* La steila avon il num indichescha ils paders, ils quals ein morts a Nossadunna e satrai leu en baselgia.

13. Frisch P. Sigisbert de Zignau	1821
14. Riedi P. Martin de Tujetsch	1822
15. Waller P. Adalgott de Zignau	1823—1826
16. Decurtins P. Defundis de Zignau	1834—1857
Spirituals seculars:	
17. Macolin Andriu, Dr. teol., de Tujetsch	1857
18. Gieriet Giachen Francestg, canoni e plevon de Trun	1858—1866
19. Contrin Tumasch de Sumvitg	1867—1873
20. Arpagaus Fidel de Cumbel, canoni	1873—1885
21. Steinhauser Gieri de Sagogn	1889—1893
22. Gieriet Gion Antoni de Tujetsch	1893—1896
23. Spescha Flurin, Dr. teol., de Trun, canoni, meriteivel promotur della restauraziun della baselgia, vidavon plevon a Domat ed a Lumbrein	1899—1920
24. Solèr Gienard de Lumbrein	1920—1924
25. Muoth Eduard de Breil	1924—1928
26. Fry Carli, Dr. phil., nunstunclenteivel restauratur della baselgia e promotur dil liug de peleginadi, dapi ils 8 IX. 1929.	

La caplania de Zignau

Igl ei de smarvegliar che la gronda e lontanada fracziun de Zignau, nua che las famiglias dominontas en Trun (Ringgenberg, Capaul, Lumbriser etc.) eran pli de vegl secasadas, ei restada aschi ditg senza stabel pastur dellas olmas. Quei ton pli che a Zignau (Grepault) ei vegniu discuvretg segirs fastitgs dil pli vegl sanctuari en Trun e che la pli veglia dellas enconuschentas capluttas de quella pleiv, dedicata a s. Cristoffel e situada sper il Plaun-dado a Zignau, ei documentada gia 1487. ⁴⁵⁾ Apparentamein era quella plazzada el liug, nua che la baselgia consecrada 1509 e destruida dalla bova 1927, ha s'anflau. Nunexistend il document de consecraziun per numnada caplutta de s. Cristoffel, selai trer neginas conclusiuns sur sia vegliadetgna ed era buca decider, schebein ella fuva dedicata mo a quei sogn ni buc. Il patrun baselgia s. Cristoffel ha daven da giuncher Cristoffel de Ringgenberg, il qual ha 1424 segilau la brev della Ligia grischa pils de Schons, entochen oz quasi en scadina famiglia a Zignau

⁴⁵⁾ Document egl archiv communal de Trun.

siu representant. La damonda ei cheu giustificada, schebein Cirstoffel de Ringgenberg ha ils merets, che tala caplutta ei vegnida dedicada a quei sogn ni sch'el deriva, sco ils auters de quei num a Zignau, tal dal patrun della caplutta. Sco εμπrem benefactor dils paupers a Trun cun fundar sin siu funs el Plaun-dado a Zignau ina spenda annuala d'endisch mutschs (88 curtaunas) graun, ha quei signur semussau sco il pli grond benefactor de quels e comprovau, ch'el derivonts d'ina famiglia ministeriala della claustra de Mustér sesenta el casti dil num Ringgenberg sur Zignau, seigi staus in bien castellan. — La dedicaziun della suandonta baselgia a Zignau a s. Giachen ed a s. Cristoffel lai supponer, che tier sia consecraziun de 1509 entras vicari general Stiafan Tschuggli seigi s. Giachen staus tschernius sco conpatrun ed hagi obteniu la prioritad enviers s. Cristoffel.⁴⁶⁾ — En consequenza della restauraziun dils treis altars de quella baselgia ein tals danovamein vegni consecrai ils 17 de settember 1713 entras avat Adalbert III de Funs, commissionaus dagl uestg de Cuera ed ei lura igl altar grond medemamein vegnius dedicaus a s. Giachen ed a s. Cristoffel. Il liug de tala baselgia cun direcziun mesanotg-miezdi, destruida ils 26 de settember 1927 dalla bova, ei marcaus cun in sontget el plaz digl altar grond. La baselgia nova, eregida maneivel della veglia en direcziun seradamaun, ei vegnida consecrada ils 25 de matg 1931 entras uestg auxiliar Antoni Gisler cun esser dedicada als medems s. patruns. La fiasta de dedicaziun croda sco pli baul sin la proxima dumengia suenter l'alzada della s. crusch.

Entuorn 170 onns dapi la consecraziun de 1509 della baselgia de s. Giachen e s. Cristoffel ha Zignau spetgau avon che seproverder cun in agen spiritual stabel. — Tenor document dils 2 de schaner 1678 ha la squadra de Zignau seresolviu de procurar a siu donn e cuost per in stabel pastur dellas olmas, il qual seigi leu profiteivels buca mo cun leger messa, mobein era en auters basegns, sco per instrucziun religiosa e de scola per la giuventetgna etc. Quei dovei daventar senza pregiudezi viers la

⁴⁶⁾ Ina semeglionta midada ha Dr. C. Fry constatau tier il patrocini della caplutta de s. Onna a Trun. El ha exponiu, che tenor il pli vegl document de consecraziun de 1500 seigi quella stada dedicada alla beada purschala Maria e tier la secunda consecraziun de 1515 a Maria ed a s. Onna. Bündn. Monatsbl. 1933, No. 11.

pleiv e senza sminuziun dellas anteriuras obligaziuns viers tala. Zignau s'oblighescha ulteriuramein de comparer en la baselgia parochiala las fiastas grondas, sco era tier sepulturas e messas caudonn. 47) Sco εμπrem sacerdot per la baselgia filiala de Zignau ei sinquei sur Mattias Camenisch de Medel vegnius elegius. 48) Sco en auters loghens tier semegliants cass ha ei era a Zignau duvrau e s'anflau benefactors. 49)

Cuort temps suenter ch'il vischinadi de Zignau ei arrivaus tier in agen spiritual ei la damonda de separaziun de quella filiala vegnida instradada. Vegnend quella entras decisiun episcopala dils 6 d'avrel 1685 renviada, eis ella silsuenter buca vegnida leventada pli. 50)

Per la pastoraziun della caplania de Zignau han ils religios della claustra de Mustér acquistau analogs merets sco per tala

47) Archiv episcopal, mappa Trun, no. 162.

48) Sur Mattias Camenisch ha gia 1680 surpriu la caplania de Trun e vegn el register dils caplons de leu numnaus per derivonts da Medel, ferton ch'autras fontaunas numnan el de Trun e d'alters loghens. Certamein ei sia mumma stada ina Vonchristen de Trun, nua ch'el ei suenter differentas pastoraziuns vegnius satraus 1728.

49) Rodel dils fundaturs e benefactors dil Benefeci de St. Jacob e Christofel a Zignau:

Jon del Anders de Axenstein	R. 20	Meister Placi Spescha	R. 30
Trina Ballit	" 20	Christ la Barbla	" 10
Fluri de Platta	" 12	Jacob Buera	" 10
Placi della Fumia	" 10	Jacob Landrichter in frust	
Meister Anders d'Axenstein il		prau ora sil plaun cun grevezia	
Juven	" 15	50 × tscheins perpeten	
Jacob de Mira il velg	" 50	Christ Casanova	" 100
Felg de Jacob de Mira Risch	" 10	Gieli Genelin	50
Albert Casanova	" 70	Jacob Alig	" 20
Marti Moreg	" 20	Junker Vincenz de Capaul in	
Jacob Caderas in frust prau ora		frust prau ora las sorts	
las sorts		Item sur de quel	" 16
Item il medem ong in auter frust		Jacob Jagmet	" 50
ping suenter il Rhein		Bistgaun Frisch	" 30
Hans Gieriet	" 40	Meister Martin Bondi	" 14
Barbara Decurtins con siu fra	" 80	Anna Albert Maissen e sia feglia	
Jon Nay	" 100	Cristina	" 16
Meister Tumaisch Farcinella	" 16	Agata Bundi	" 10

(Il document nundatau sesanfla en igl archiv parochial de Trun).

50) Document dils 6 d'avrel 1685 egl archiv parochial de Trun.)

dil beneficiat de Nossadunna a Trun. Igl ei remarcabel, che la decisiun curdada igl 1. de settember 1685 entras il nunzi Cantelmi en la questiun, schebein la claustra de Mustér possi proveder las pleivs cun paders, ha renconuschiu quei dretg expressivamein mo per il beneficiat de Nossadunna a Trun e per la caplania de Zignau.⁵¹⁾ Las grondas possessiuns de funs della claustra sin territori de Trun entochen el temps niev havevan schaffiu stretgs ligioms denter quella e la vischnaunca.⁵²⁾ Quei resulta medemamein ord la offerta, fatga da rev. P. Adalgott alla vischnaunca en num digl avat, de vuler proveder Nossadunna, Zignau ed aunc la caplania de Trun cun paders, sche la vischnaunca desisti dallas taglias e cuosts occuri entochen ussa.⁵³⁾

Caplons a Zignau.⁵⁴⁾

Spirituals seculars:

1. Camenisch Mattias de Medel	1678—1680
2. Caprez Meltger de Laax	1680—1685
3. Caviezel P. Teodor de Rueun	1685—1702

Paders della claustra de Mustér:

4. Caviezel P. Teofil de Sumvitg	1702 e 1703
5. Decurtins P. Defundis de Zignau ha pastorau plirs onns.	
6. Censet P. Gion Battesta de Mustér	1728—1731
7. Ursi von Reichenburg P. Gallas de Müstair	1733
8. Genal P. Ursicin de Sumvitg ⁵⁵⁾	1734
9. Benziger P. Pieder de Nossadunnaun	1746
10. Zoller P. Giuachin de Sursaissa ha pastorau en Trun circa in miez tschentaner, † 22. IV. 1753.	
11. Gieriet P. Adalgott de Mustér	1755

⁵¹⁾ P. Notker Curti, Die rätischen Kirchen des Stiftes Disentis. Sonderabdruck aus dem Bündn. Monatsbl. 1921, S. 37.

⁵²⁾ Era il grond bein della claustra „Marias“ sut Rabius s'anflava entochen tier la vendita (1813) sin territori de Trun ed era unius cun la Quadra sper la cuort claustrala a Trun tier ina economia.

⁵³⁾ Protocol della vischnaunca de Trun dills 5 de mars 1809.

⁵⁴⁾ Registrau en il cudisch della confraternitad dil s. Carmel. Archiv della caplania a Zignau.

⁵⁵⁾ Ha quei onn per s. Brida (1. II. 1734) celebrau en la caplutta de s. Brida a Nadéls messa solemna.

12. Gieriet P. Marian de Medel	1756—1758
13. Monn P. Gion Battesta de Mustér	1764—1768
14. Riedi P. Sigisbert de Mustér-Segnas	1769—1771
15. Nager P. Maurus d'Ursera	1771—1773

Spiritual secular:

16. Tschuor Gieri de Rueun ha pastorau 7 onns.

Paders della claustra de Mustér:

17. Cagienard P. Celestin de Sumvitg	1781—1787
18. Schmid P. Beda de Tujetsch ha pastorau 2 onns.	
19. Soliva P. Gallas de Tujetsch ha pastorau mo meins.	
20. Nager P. Maurus ha pastorau pella secunda gada
13 onns.	
21. Ludescher P. Beat de S. Pieder ha pastorau 9 meins.	
22. Birchler P. Meinrad de Nossadunnaun	1804—1808
23. Waller P. Adalgott de Zignau, posteriur avat, ha
pastorau 13 onns.	
24. Birchler P. Meinrad de Nossadunnaun ha pastorau
pella secunda gada	1821—1836
25. Thaler P. Giusep de Sexten, Tyrol,	1836—1838
26. Birchler P. Meinrad de Nossadunnaun per la tiarza
gada	1838—1839
27. Quinter P. Anselm de Tujetsch, posteriur avat,	1839—1846
28. Thaler P. Giusep de Sexten pella secunda gada	1846—1850
29. Rensch P. Benedetg de Zignau	1850—1860

Spirituals seculars:

30. Deplazes Tumasch Alois de Sumvitg-Surrein	1860—1861
31. Maissen Giachen Giusep de Sumvitg	1861—1876
32. Beer Gion Bistgaun de Tujetsch	1877—1889
33. Fry Gion Battesta de Mustér-Segnas	1891—1892
34. Alig Rest Martin de Sursaissa	1893—1901
35. Deplazes Placi Sigisbert de Sumvitg-Surrein	1901—1905
36. Beer Tumaisch de Tujetsch, canoni,	1905—1917
37. Flury Florin de Domat	1918—1933
38. Castelberg Placi de Mustér dapi	1933

Spirituals oriunds da Trun

a) Spirituals seculars ⁵⁶⁾

1. Liem Gion, plevon a Tujetsch 1580—1584, † 1584 della muria.
2. Tyron Murezi, plevon a Trun e 1584 prenci-avat Nicolaus II de Mustér, † 1593.
3. Carigiet Bistgaun, plevon a Trun 1615
4. Wolf Giachen, plevon a Sattel ed a Silenen 1623
5. Fryberg Giachen, plevon a Tujetsch 1623
6. Liem Wolfgang, caplon a Trun 1631—1636, plevon a Surcasti 1639—1647
7. De Turre Placi, plevon a Lumbrein 1631
8. Spescha Gion Gieri, plevon a Medel 1633—1649, † 5. XI. 1673
9. De Turre Gion, plevon a Trun 1637—1687, † 14. IV. 1691
10. Spescha Giachen, caplon a Trun 1641—1651, plevon a Sumvitg 1658—1680
11. Jagmet Rest, plevon a Medel 1650—1657
12. Cavazza Gion, plevon a Lonsch 1653—1655
13. Cavazza Mattias de Zignau, plevon a Schlans 1651—1656
14. De Antonys Baltassar, caplon a Sumvitg 1660—1673
15. De Christianis (Vonchristen) Mattias, plevon ad Andiastr 1659—1679
16. De Cabalzar Pancrazi, plevon a Schlans 1679
17. Caliesch Francestg, primiziant a Trun 1663
18. De Cadurisch Pieder, plevon a Medel 1678
19. De Torre Gion, caplon a Sumvitg 1683
20. Jagmet Ludovic, caplon a Rueras 1677—1685, plevon a Sedrun 1691—1716
21. Derungs Paul, caplon a Sedrun 1704—1719
22. De Torre Sigisbert, plevon a Murissen 1727—1767
23. De Antonys Giachen, sextar della catedrala a Cuera 1744—1755
24. Giger Ludovic, caplon a Trun 1727—1733
25. Fryberg Rest, caplon a Trun 1741
26. De Caprez Giachen, Dr. teol., plevon a Trun 1739—1750
27. De Laurentiis Giusep, caplon a Trun 1766—1770

⁵⁶⁾ Ordinariamein indicau mo in liug de pastoraziun per approximativa orientaziun sur il temps de lur operar. De paregliar Dr. J. J. Simonet, Die Kathol. Weltgeistlichen Graubündens.

28. Tomaschett Paul de Zignau, caplon a Falera 1797—1799
29. Frisch Placi Sigisbert, plevon a Trun 1807—1811
30. Wolf Giusep Antoni de Zignau, caplon a Rabius 1831—1847
31. Decurtins Flurin, Dr. teol. et jur. utriusque, dompropst a Cuera 1861—1873
32. Decurtins Flurin, Dr. teol., plevon a Vaduz 1865—1873
33. Spescha Flurin, Dr. teol., plevon a Domat 1872—1884
34. Rensch Rest Mattias, plevon a Lumbrein 1894—1906
35. Carigiet Giusep, caplon a Curaglia 1918 e plevon a Lumbrein
36. Quinter Alfons, caplon a Segnas dapi 1936.

b) Spirituals digl uorden de s. Benedetg e conventuals della claustra de Mustér.⁵⁷⁾

1. Tyron Nicolaus II (Murezi) prenci-avat 1584—1593
2. De Sax P. Cundrau 1603, subprior 1625
3. Caduff P. Bonifaci 1680
4. Decurtins P. Defundis 1707—1736
5. Spescha P. Placi 1774—1833
6. Frisch P. Sigisbert, 1791—1838, 14 onns decan
7. Waller P. Adalgott III, avat 1826—1846, † 26. III. 1854⁵⁸⁾
8. Decurtins P. Defundis 1796—1859
9. Rensch P. Benedetg 1838—1860.

Ulteriuras baselgias e capluttas a Trun

La baselgia de s. Onna

Tenor vegliadetgna suonda denter las baselgias e capluttas en la vischnaunca de Trun suenter l'antica caplutta de s. Cristoffel a Zignau la baselgia de sontga Onna, pli baul isolada ordeifer il vitg e baghegiada sper igl ischi, sut il qual la Ligia grischa ei vegnida engirada 1424. Schebein la primara caplutta ei stada eregida en regurdientscha de quei glorius eveniment, sco las capluttas sils camps de battaglia de Sempach, de Näfels etc., ei negliu documentau, mo para fetg probabel. — Da temps nun-regurdeivel enneu pelegrineschan tuttas vischnauncas de Sutsassiala

⁵⁷⁾ De comparegliar P. Adalgott Schuhmacher, Album Desertinense.

⁵⁸⁾ Necrolog el Bündn. Monatsbl. 1854, p. 110.

il di de s. Onna en processiu tier quei sanctuari. Aschia concluda era Dr. teol. Tumasch Antoni Huonder, plevon de Trun 1863—1871 e posteriur decan dellaatedrala de Cuera, en sia lavur: „Cronica della baselgia de s. Onna a Trun“ cun s'exprimer: „Carteivlamein ei la emprema caplutta vegnida baghegiada suenter igl engirament della Ligia, per eternisar la memoria vid quei grond eveniment. 59) Enconuschentamein ha la Ligia grischa sco las duas autras Ligias grischunas retschiert ella battaglia de Tgalavaina siu batten de saung. Cuort suenter han las biaras vischnaucas della Surselva fatg in pelegrinadi d'engraziament tier las fossas dils s. patruns della contrada, s. Placi e s. Sigisbert. Il viadi ha menau ils pelegrins sper il liug digl engirament della Ligia ora. La circumstanzia, che l'emprema consecraziun dil numnau sanctuari digl onn 1500 croda aschi datier della victoria rapportada e dil subsequent pelegrinadi d'engraziament, leventa per quei tier scadin la correspondentia conclusiun. Questa caplutta reconstruida aunc duas gadas (1515 e 1704) ei tenor Dr. C. Fry primariamein stada consecrada sut num della beada purschala Maria, mo era en honor de s. Onna. La davosa gada eis ella stada consecrada mo a s. Onna. 60) — Ei sto cheu era vegnir remarcau, che las empremas fundaziuns en favur de quella baselgia, registradas egl urbari vegl dil XVIavel tschentaner, ein rubricadas sut il tetel „Sannt Anna Zynns“ e derivan per part da personas ordeifer la vischnaunca de Trun.

Gia las empremas capluttas eran decoradas cun maletgs significonts igl engirament della Ligia. 61) Co tals sepresentavan pli datier resta nunenconuschent. Denton seregordan bein biars vivents dils dus maletgs el pierti dretg e seniester della entrada en baselgia, creai 1836 per ordra dil Cussegl pign dal pictur Kühenthal, professor dil desegn alla scola cantonala a Cuera. Analog als hodierns dus maletgs dil pictur Baumberger de Turitg, scaffa per

59) Manuscret: urbari della baselgia de s. Onna, partiziun G, eregius 1870 e conservaus egl archiv parochial de Trun.

60) Concernent las midadas de patrocini seigi renviau alla nota 46 della presenta lavur.

61) v. Liebenau, Dr. Th., Die Herren von Sax zu Misox, S. 22. Protocol della Ligia grischa de 1778 egl archiv cantonal a Cuera (tom IX, p. 13).

la fiasta giubilara de 1924, representavan l'in de quels igl engriment de 1424, l'auter sia davosa renovaziun digl onn 1778. Tier la restauraziun de 1924 ein las inscripziuns, accompignontas ils maletgs de Kühenthal, vegnidas spazzadas. Schegie arisguard il cuntegn de buca gronda valeta historica, dueian quellas tonaton vegnir spindradas dalla emblidanza. 62)

En stil elegant decorescha la caplutta de s. Onna eregida 1704 cun siu pierti sin quater petgas-crap l'entrada orientala dil vitg. Buca meins plascheivels ei igl interiur dil sanctuari cun treis altars, biala stucatura de gep e pictura ord siu temps. Il maletg digl altar grond cun s. Onna e sia feglia Maria ei l'ovra dil gia numnau conventual de Mustér Fridolin Egger. Ils maletgs dils dus altars laterals de sogn Uclau e de s. Andriu han per autur il pictur Giachen Soliva de Trun, marcaus cun siu num giudem il maletg de sogn Uclau.

La restauraziun exteriura ed interiura de 1924 per la fiasta commemorativa de 500 onns dapi la fundaziun della Ligia grischa ha dau a quella biala ovra architectonica nova veta. Ella ha

62) Sin ils pilasters seniester e dretg digl εμπrem maletg:

1424

Beglückt ist gewest dies Jahr
Für uns zu wahrer Freud,
Indem es uns gebar
Die Unabhängigkeit.
Wofür gewäst besorgt
Sind unsre thüre Ahnen,
Und haben keck geborgt
Gut, Ehr und Leben z'sammen
Um sich der Tirannei
Vor immer loszuwinden.
Hier neben siehst du drei
Hier unter diesen Linden,
Wie mit Härz und Mund
Mit usgestreckter Hand,
Beschworen jenen Bund,
Der Graue wird genannt,
Auf Gott und G'wissen sehen,
Mit Hilf und Rat und Werk
Einander beizustesen,
Dis war ihr Augenmerk.

Von Vögten wurd's regiert
Das Land und hart geplagt,
Das Volk war ruinirt
Und alles war verzagt;
Es war ein Tyrannei,
Man durft sich gar nicht klagen,
Das Volk zu machen frei
Wollt Pündten muthig wagen,
Es ging die Tyrannei
Und Sklaverei verloren,
Sobald die Häupter drei
Zusammen hatten geschworen.
Es brauchte Heldenmuth
Und unzertrennlich G'spannen
Zu wagen Leib und Blut,
Es bruchte unsre Ahnen.
Von ihrem Freiheitsbund
Sind wir in wahren G'nuss
Wie's sunst noch mit uns stund
Mach jeder selbst den Schluss.

exteriuramein compegliau in tetg niev d' irom, finiastras grondas e pintgas de colur, ils novs maletgs el pierti digl artist Otto Baumberger de Turitg e la creaziun dil curtgin d' honur leusperas per meriteivels litterats romontschs.

La baselgia de s. Catrina a Campliun

Pella baselgia de s. Catrina, situada sut il vitg Campliun en la cantunada orientala, che la via ord quei uclaun formescha tier sia sbuccada en il stradun veder, exista mo in document de consecraziun dils 14 d' uost 1592. Ei selai buca concluder auter che questa consecraziun della caplutta cun siu altar, exequida entras uestg Pieder Raschèr de Cuera, seigi stada l'emprema e suletta de quei sanctuari. Plevon a Trun fuva lu Dunau de Cuoz, ch'era 1581 tier la viseta de s. Carli Borromeo alla claustra de Mustér vegnius admess da quel tier il studi della teologia a Milaun ed ei 1591 viagiaus sco pelegrin en tiara sontga en cumpignia de Giachen Bundi, plevon a Sumvitg e posteriur avat de Mustér,

Sin ils pilasters seniester e dretg dil secund maletg:

1778

Dem Bundesbrief züfolg
Laut dessen Will und Sinn
Schickt unser freyes Volk
Die Ehrenboten hin.
Und lässt von Zeit zu Zeit
Dahier an jenem Platz
Des Bundesherrlichkeit
Erneuern das Gesetz.
Worin sich zeigt wahr
Der Freyheit echter Sinn
Und ja entspringet gaar
Selbstherrschens Anbeginn.
Verflossen war die Zahl
Von mehr als 20 Jahr *
Seitdem das letzte Mal
Der Bundesschwur gehalten war
Mithin wirds decretiert
Und binn der Bsatzungsfrist
Wird alles so vollführt
Wie's hier zu sehen ist.

All Glocken liess man leuten,
Den Akt zu machen kund,
Die Knabenschaft begleiten
Mit G'wehr den hohen Bund.
Indess die Mörser knallen,
Es brausen Berg und Thal
Bim Tromm und Paukenschallen
Ertönt der Wiederhall.
So wird das fest gefeyert
Und neuerdings vollbracht,
Der Bundesschwur erneuert
Unds Bündnis fester gemacht.
Mit Hand, Herz und Mund
Der Eid muss gleistet sein,
Dann wird zum Flor vom Bünd
Zum Aufnahm angedeyn.
Der Freyheit wahres Heil
Ist Einigkeit und Ruh,
O Himmel zuertheil
Dein Gnad und Schutz dazu.

* Risguarda la renovaziun della Ligia digl onn 1756.

de Gion de Sacco plevon de Mustér e d'autras persunas secularas ord la Cadi, leudenter cusseglier Glieci Genal de Trun, era numnaus Glieci de Marias. Enconuschentamein ha plevon Bundi scret in diari sur quei pelegrinadi, il qual ha priu sia entschatta ord claustra de Mustér ils 14 de matg 1591 e finiu cun il retuorn en quei medem liug ils 3 de schaner 1592 dil calender vegl. Dal numnau diari resulta, che plevon Dunau de Cuoz ei staus il secund menader dil pelegrinadi. Quei diari fa expressivamein menziun della viseta dils pelegrins sursilvans alla baseliga de s. Catrina a Jerusalem, entras la quala han saviu vegnir guldignau ils medems perduns sco entras ina viseta a Sinai.⁶³⁾

Dallas allegadas circumstanzias selai concluder sin ils motivs, muort ils quals il sanctuari de Campliun, consecraus cuort suenter il retuorn de Donau de Cuoz da Jerusalem, po esser vegnius dedicaus a s. Catrina. Sur Luregn Caduff, plevon de Trun 1750—1756, che ha transportau las registraziuns ord igl urbari vegl de s. Catrina en in cudisch niev, ha leutier buca tralascchau de remarcar, che la baselgia seigi vegnida consecrada 1592 sut plevon Dunau de Cuoz, ch'eri pelegrinaus en Palestina.

Sco emprems benefactors della baselgia de s. Catrina, pils quals duei vegnir fatg riug e suffragi il di della dedicaziun-baselgia, che croda tenor il document sin ils 25 de november, vengnan numnai: Richaela Clau de Platzes, Barbla de Sax, Giachen Caspar Tieni e sia dunna, Gudegn Caplazi e sia dunna Dorathea, Gion Gieri Capaul e ses perdavons.

La caplutta de s. Giusep a Darvella

En igl empren cudisch dil schaner 1908 della revista per la protecziun dell'ierta paterna (Heimatschutz) ei la caplutta de s. Giusep a Trun-Darvella vegnida publicada sco maletg exemplaric d'ina bein gartegiada caplutta de campagna.

Ella porta l'annada 1676 ed ei il tierz sanctuari, che uestg Ulrich de Mont ha consecrau en la pleiv de Trun duront la pastoraziun de canoni Gion de Turre. Quei ei succediu tier il viadi

⁶³⁾ P. Iso Müller, Disentis, Jacob Bundis Jerusalemreise 1591. Bündn. Monatsbl. 1937.

de visitaziun, ils 24 de zercladur 1683. Sco di de dedicaziun ei tenor il document de consecraziun l'emprema dumengia suenter la naschientscha de s. Gion Battesta vegnius fixaus.

Ludeivla menziun mereta il maletg digl altar della caplutta. El representa la s. famiglia, ei ina ovra artistica e para de derivar dal medem autur sco il medem maletg d'in altar lateral della catedrala a Cuera. Meins attractivs ein ils maletgs en fresco vid igl arviul della caplutta, che representan d'ina vart il parvis e da l'otra igl uffiern ed han sco autur il pictur Gion Giachen Rueg de Sumvitg. — Tenor in document, contenius egl archiv parochial de Trun, ha era la caplutta de s. Giusep a Darvella alla entschatta possediu ludeivels benefactors.⁶⁴⁾

La caplutta de s. Valentin a Cartatscha

Sin igl ur dil con oriental della val Ferrera, al pei digl gigantic Cavistrau grond, che porta osum viers miezdi la formidabla tuor claustrala „Cartatscha“, sesanfla pli anavos l'idillica

⁶⁴⁾ Benefactors della caplutta de s. Giusep

Anno	1684	Stina des Hercul meister Balzer von Capaul gestiftet	fl.	5
„	1685	Hasper Gion Ferber vermacht	„	6
„	1686	Gretta dil Stoffel Lombriser sel. hat gemacht	„	20
„	1687	Urschla Lumbart sel. hat gemacht	„	3
„	1687	Trina de Capol von Flotginas vermacht	„	2
„	1690	Agata Disch von Disentis	fl. 7 bz	2
„	1691	Jacob Nutt hat gelassen	„	4
„	1691	Herr Potestat Hercoles Caprez hat aufgemacht	„	5
„	1691	Statthalter Jacob Casanova hat aufgemacht	„	5
„	1691	Statthalter Jacob Wolf hat aufgemacht	„	3
„	1691	Christ Camenisch	„	6
„	1691	Turte de Caplazé	„	10
„	1691	Hans de Carigiet	„	10
„	1691	Hans de Cartatscha	„	10
„	1693	Gieri Hans Gieri	„	9½
„	1694	Onna Florin Spescha	„	4
„	1694	Junker Jacob v. Capaul	„	10
„	1694	Barbla Christ Loreing	„	20
„	1703	Maria Christ Loreing	„	60
„	1703	Maria Barbla Huonder	„	6
„	1703	Onna Maria von Cabaltzar	„	12
		Christ Tiroun	„	20
		Christ dil Gieri hat gestiftet ein Messgewand od. plauna.		

caplutta de s. Valentin, vischinonta encunter munt cun igl uclaun Cartatscha. Il maletg corrispunda a tal dil crest vieifer, numnaus Acladira, cul sanctuari de Nossadonna della Glisch giusum ed igl uclaun Acladira davostier.

Schegie ch'ei sedi, che uestg s. Valentin, bandischaus ord Passau, hagi en las alps reticas operau entochen sitier il Lucmagn, sco ils sanctuaris de siu num' a Pigniu, sil Diesrut, a Cartatscha ed a Mumpe-Medel pudessen quei sustener, para tal de Cartatscha tenor P. Placi a Spescha tuttina de buc esser vegls. Quel rapporta leusura il suandont: „Tier l'erecziun della baselgia de s. Bistgaun e s. Valentin a Cartatscha, per saver celebrar leu la s. messa, han ils vischins de quei liug declarau, che quei duei purtar negin pregiudeci al plevon de Trun, ch'els veglien respectar ils dretgs della pleiv matrice e comparer leu firaus e dumengias tiels uffecis. Els veglien era surprender de procurar tut igl ornament digl altar e paramenta per celebrar la s. messa, de reparar ed en cass de basegns de reconstruir la caplutta. Per segironza de quei garanteschien lur funs en Cartatscha e seigi il document deponius en igl archiv parochial, suttascrats dal plevon de Trun Gion de Castelberg, mistral Hercli Caprez, Balthasar de Friberg e Joon Glizi Milard.“⁶⁵⁾ Sco vischins de Cartatscha numna P. Placi: siu basat Christ Carigiet, Benedetg Vinzens, Geli meister, Geli Vulf, Glizi Milar e Gion Hasper Zoi. — La caplutta seigi cun lubientscha d'uestg Ulrich de Cuera vegnida benedida ils 26 de zercladur 1706 dal plevon de Trun en preschientscha dils conventuals de Mustér P. Gallas de Florin e P. Teofil (Caviezel), ferton che la pleiv de Trun seigi sepresentada en processiu. — P. Placi aschunscha ulteriuramein, che tenor raquintar digls vegls existevi a Cartatscha mo ina caplutta per dir rusari. La hodierna caplutta seigi 1823 vegnida restaurada da Carli Modest Barochi e leutier seigi l'annada della erecziun svanida. Quella indicavi circa igl onn 1699. — Il maletg digl altar della caplutta porta l'annada 1706, correspondent cun il surindicau onn de benedicziun ed ina tabla votiva leusperas l'annada 1712. — Oz paradescha il pign sanctuari, restauraus 1831 interiuramein ed exteriuramein cun ina

⁶⁵⁾ Document egl archiv parochial de Trun.

expensa de Fr. 1405.80 entras il stucatur Giusep Malin de Mauren, Lichtenstein, ed il pictur Xaver Stöckli de Hermetschwyl a Stans pli emperneivels che mai.

La caplutta de s. Brida a Nadéls⁶⁶⁾

En ina altezia de 1940 m. s. m. schai per gronda part digl onn tut solitaris il pli giuven sanctuari della pleiv, la caplutta sin l'alp Nadéls, dedicada a s. Brida, patrona della biestga. Siu di (emprem de fevver) vegn commemoraus a Trun sco miez firau, cun dir la s. messa sin igl altar dedicaus a quella sontga en la baselgia parochiala.

Tier la lontanada caplutta vegn annualmein tenu da Trun anora ina procession cuort suenter la cargada dellas alps Nadéls ed uniu cun quella in survetsch divin en il sanctuari. Pli baul daventava quei stabilmein il di de firau las auras: s. Gion e Paul.

Il sulet sclariment historic sur la vegliadetgna de quei edificii ei registraus sin p. 61 dil protocol vegl de vischnaunca en tudestg e secloma en versiun romontscha: „Anno 1734 igl empren di de fevver ha aultreveriu P. Ursicin Genal celebrau per l'emprema gada suenter l'erecziun della caplutta de s. Brida a Nadéls la s. messa en quei liug cun gronda solemnidad en preschientscha de biars devozius. Possi quei survir al vegnentsuenter per perpetna memoria e stimular de far il medem“.

Quella notizia lai concluder, ch'il baghetg eri buca ditg avon staus eregius. En verdad ei l'intimaziun contenida en numnau protocol buca restada senza succes. Che tal survetsch divin seigi pil medem di vegnius celebraus silmeins treis gadas silsuenter en quei liug, attestan las tablas commemorativas en la caplutta: 1853 sut P. Benedetg Rensch, caplon a Zignau, e 1872 e 1925 sut dus de ses successurs: Sur Giachen Giusep Maissen e sur Florin Flury. Ei sa cheu buca vegnir tralasciau de far menziun della festiva benedicziun dellas duas stallas novas cun casa dell'alp Nadéls-dadens dils 5 de fenadur 1936, embellida entras il survetsch divin en la caplutta restaurada, accompignaus cun il cant dil chor de

⁶⁶⁾ Il maletg de quella ei publicaus 1915 en la lavur: „Die Bündner Glocken“ de sur Christian Caminada.

baselgia de Trun ed entras il priedi dil caplon de Zignau sur Placi Castelberg, tenius avon la caplutta en preschientscha d' in numerus auditori ord Trun e las vischnaucas confinontas.

Quei isolau sanctuari muntagnard ha duront temps de stad adina giu succuors de singuls pelegrins, sez ord vischnaucas pli lontanadas. — Concernent las circumstanzias e la persuna, alla quala l'erecziun de quel seigi d'engraziar, menzionescha la tradiziun in um schirau, che haveva en cass de migliurament fatg l'empermischun leutier a s. Brida, invocada dad el. Tala raquintaziun corrispundess alla inscripziun⁶⁷⁾ d'ina tabla votiva de 1728 en la caplutta, malegiada dal pictur Gion Giachen Rueg de Sumvitg.

* * *

Concernent la caplutta de sontga Balugna ella cuort clauatrala a Trun — oz numnada cuort Ligia grischa — vegn renvieu allas indicaziuns contenidas alla fin dil tierz capetel.

Firaus, processions e pelegrinadis

Il spert religius dils perdavons ha era semanifestau entras l'observaziun de firaus, che vegnan oz buca tuts praticai pli, entras processions en ed ord la pleiv e tras pelegrinadis. Quei constat entras in conclus della pleiv della emprema dumengia de mars 1825. Tenor tal ei vegniu acceptau per in onn de celebrar sco firaus ils dis de s. Valentin, s. Bistgaun, s. Paul, s. Brida, s. Gioder, s. Catrina e s. Nicolaus. Quels dis duei avon miezdi vegnir fatg firau cun far messa e viaspras ensemen.⁶⁸⁾

Dellas processions enteifer la pleiv ein sper talas dils dis de rogaziun adina stadas usitadas: la procession tier la caplutta de

⁶⁷⁾ Ich Will Sagen Mit Einem Wort
Was es geschehen in diesen Gnaden Ort
Ein Kranker alter Presthaffter Mann
An einem Fischenkel war Ser lam
Hat durch S. Brigita fiurbidt
Sin Gesundheit erhalten und alles Glückg.
Con gronda ifradat
Ai iou Sur wiou cau la sanadat.

⁶⁸⁾ Protocol vegl de Trun, p. 207.

s. Brida suenter esser cargau las alps, la processiuun per implorar la protecziun encunter la lavina sitier la crusch-lenn giudem la pastira della Ferrera sur il vitg Trun, per la secunda dumengia d'october e talas dils dis de benedicziun dellas baselgias de s. Giusep, de Nossadunna della Glisch e de s. Onna, las qualas crodan sin dumengias. Tier las processiuuns dils dis de rogaziun serendeva quella dil secund di ord Trun a Sumvitg ni, curdond quei di ensemen cun sontgas cruschs matg, a Surrein, ferton che las pleivs de Sumvitg pelegrinavan il tierz di a Trun. Ord la pleiv tier la baselgia de s. Gieri a Schlans serendan las processiuuns de Trun e Zignau il di de s. Marc, s'entupond leu cun talas dellas treis pleivs de Breil ed entochen entuorn 1890 aunc cun las processiuuns ord las treis pleivs de Sumvitg. La dumengia della s. Trinitad serendan las processiuuns de Trun e Zignau tier la baselgia della pleiv de Danis, e s'entaupan leu cun talas dellas outras pleivs de Breil e mintga auter onn aunc cun quella de Schlans. Il di de s. Onna, ils 26 de fenadur, arrivan, sco allegau tier la tractaziun de quella baselgia, las processiuuns ord las pleivs de Sumvitg, Schlans e Breil aunc oz a Trun, visitond igl emprem la caplutta de s. Onna sper igl ischi ed assistend silsuenter ad in communabel survetsch divin ella pli vasta baselgia parochiala. Depi 1734 entochen 1900 pelegrinava era ina processiuun ord la pleiv de Sursaissa quei medem di tier la caplutta de s. Onna. — Numnai dis de processiuun perdegia mintgamai in dils spirituals dellas pleivs jastras tenor il turnus stabiliu.

Sco pelegrinadis, interpri pli baul da singuls ni da plirs en cuminonza ord Trun en tiaras jastras, ei sper il numnau pelegrinadi de 1591 en tiara sontga aunc enconuschents e notaus in tal digl onn 1676 a Santjago de Campostello en Galizia de Fendrich Claus Lumbriser, il qual ei era pelegrinaus sco singul a Ruma. — Per eterna memoria ha plevon Luregn Caduff registrau il pelegrinadi, interprius igl onn 1700 da vegntgin vischin de Trun a Ruma. 69)

⁶⁹⁾ Ord la squadra de Zignau:

Statthalter Andreas de Funs, il qual ei morts a Ruma	Albert Alig Statthalter Christ Casanova
Placi Genelin	Hans Jagmet
Haus Capaul	Geri Frisch
Christ Gion Genard de Livers	Gioder Huonder

Allegai ils pelegrinadis fatgs ord la pleiv de Trun pli da vegl, sa buca vegnir tralasciau de menzionar tals ord il temps niev. — Sper differents pelegrinadis de singulas ni pliras persunas de Trun tier Nossa-dunna de Lourdes en Frontscha, me-retan dus auters speciala atenziun. — Ils 11 ed ils 12 de zercladur 1934 tier la festivaziun dil millesim dapi la fundaziun della claustra benedictina de Nossadunnaun han siatonta persunas della pleiv de Trun, leutier la congregaziun Marianna de giuvnas en stedia participaziun, en cuminonza culs pelegrins dellas autras vischnauncas catolicas grischunas, visitau quei liug de veglia educaziun e cultura cristiana. — Semegliontamein ein curontatschun persunas della medema pleiv serendidas ils 22 ed ils 23 de matg 1937 denter vargau 700 pelegrins catolics grischuns, cun caschun dil giubileum de 450 onns dapi la mort dil beau Nicolaus de Flia, tier sia fossa a Sachseln-Sursilvania e siu eremitadi el Ranft sper Flieli, deponend a Sachseln sper il sarcofag la candeila dil stan grischun. Omisdus pelegrinadis ein succedi sut direcziun de monsignur uestg de Cuera Luregn Mattias Vincenz e pils pelegrins de Trun sut speciala direcziun de lur plevon Gion Cadieli.

Organisaziuns cun caracter religius

Ei resta alla fin de quest capetel aunc de remarcar, ch'en la pleiv de Trun existi dapi 1913 ina secziun della uniun catolica populara svizzer. Quella ei vegnida creada entras l'approbaziun dellas statutas ils 29 de zercladur de quei onn. En las annualas radunonzas statutaricas han ils commembers giu caschun d'udir biars instructivs referats. Els 29 de zercladur 1938 ha la secziun gia saviu celebrar siu 25avel onn d'existenza.

Ord la squadra de Dervella:

Claus Christ Luregn

Jacob de Mont

Christ Hans Carigiet de Cartatscha

Ord la squadra de Trun:

Bannerherr Duitg Capretz

Potestat Hercli Capretz

Pedrut Jagmet

Bistgaun Caglenard

Ord la squadra de Campliun:

Statthalter Mathias Albrecht

Statthalter Anselm della Tuor

Christ Camenisch

Bistgaun de Comode

Thomas Capaul

(Notau en ils cudischs de baselgia de Trun.)

Il 8 de settember 1920 ha Trun giu l'honor de saver beneventar en siu miez l'emprema dieta catolica sursilvana. Las cum-pignias de mats de tuttas pleivs della Cadi ein sper ina extraordinaria participaziun dil pievel catolic sursilvan comparidas en corpore en lur uniformas per promover la festivaziun dil di. La fiasta ha priu sia entschatta avon miezdi sil venerabel crest de Nossadunna della Glisch entras ina imposanta processiu, priedi festiv e survetsch divin solemn. Ella ei vegnida continuada suenter miezdi sin il bein pervenda Dulezi, dadens la caplutta de s. Onna, cun referats de differents representants dil stan spiritual e secular e cun produziuns de cant e musica.

V

Fatgs pauperils

El decuors digl anteriur capetel ei cuortamein stau indicau, che l'administraziun dils fatgs pauperils hagi dal temps vegl s'anflau en mauns della baselgia, che la pleiv elegevi sper ils spirituals era ses ulteriurs funzionaris e denter quels ils ugaus de spenda che administravan las fundaziuns de spenda. Quellas fundaziuns seigien registradas egl urbari vegl sper las fundaziuns en favur della pervenda e della baselgia ed hagi igl uestg tier ses viadis de visitaziun sper l'inspeziun de numnadas fundaziuns era inspectau il fondo pauperil (mons pietatis). — Medemamein ei en quei capetel vegniu menzionau, che l'instrucziun de scola seigi primariamein vegnida dada dals spirituals.

Quei sistem ha regiu ton a Trun sco en auters loghens e giustifichescha per quei de conceder a quels dus impurtonts roms d'administraziun, ch'ei pli tard daventai fatgs della vischnaunca, dus capetels specials, plazzai denter quels sur „La pleiv“ e „La vischnaunca, comegliand ils ulteriurs fatgs della veta communal.“

* * *

Sentelli che tier las funcziuns della primara cuminonza han oravon ils quitaus pils pupratschs e basignus de quella appartenu. — Co ils paupers e munglus ein vegni alimentai en ils em-prems temps cristians, raquenta la historia. La cuminonza sezza

se presenta lura sco ina famiglia, en la quala scadin commember sacrificescha l'in per l'auter. Duront ils temps subsequents dellas claustras roga ina gronda part dils paupers l'almosna giud las portas de quellas, e nua che talas existan buca, senza dubi giud las portas dellas casas dils pussents. Enzaco ha la carezia proximala da tut temps stuiu semanifestar viers la classa dils basignus.

Ina emprema organisaziun en l'administraziun dils fatgs pauperils han scadin cass las fundaziuns caritativas clamau. Igl origin de talas ha dau l'entschatta a lur administraziun. — A Trun ein quellas en favur dils paupers registradas all'entschatta digl urbari vegl, derivonts ord la secunda part digl XVIavel tschentaner (entuorn 1577). Ellas precedan sut il tetel „Spenn“ directamein a talas della pervenda (Pfrundzins), ad entginas della baselgia de s. Onna (Sannt Anna Zynns) e della baselgia parochiala (Sannt Martin Zins). Las biaras fundaziuns della spenda e della pervenda survargan en vegliadetgna la vegliadetgna digl urbari sez, buca paucas per in bionton, havend lur fundaturs viviu baul el quindischavel tschentaner.⁷⁰⁾ Ei sto pia aunc haver existiu in anteriur urbari, dil qual talas ein vegnidas copiadas.

In patratg d'engrazieivla memoria viers tals benefactors ha ditg neu effectuai, che quels vegnien buca emblidai, mo restien biaronz enconuschents alla posteriuradad e surveschien a quella sco exempels d'adhortaziun ed imitaziun.

Scadin venderdis-quatertempras han ils nums dils benefactors dils paupers e della baselgia stuiu vegnir prelegi giud scantschala. Il rodel de tals de 1577, sco extract ord igl urbari e sco el ei staus publicaus en baselgia, ei oz aunc existents,⁷¹⁾ mo sia pre-

⁷⁰⁾ Ina tala fundaziun ed el medem temps la pli generusa ei quella de giuncher Christoffel de Ringgenberg. De paregliar p. 50. Ella secloma: „Junker Christoffel von Ringgenberg hat gelassen alle dar jährlich zu eyner Ewger Spend armen Lüten drützchen Mütt Khorn und ein Schilling werd Käs us und ab mynes aygne güether im ussersten Boden ze Rynggenberg.“

⁷¹⁾ Document egl archiv communal de Trun, publicaus cun ina survista dellas fundaziuns veglias de spenda dagl autur dil present studi en ina lavur speciala „L'administraziun dil pauperesser de Truu“. „Igl Ischi“, XXIV. Numnada lavur speciala ei en caussa principala reproducida en igl actual capetel de questa lavur.

lecziun ei da temps nunregurdeivel enneu buca pli vegnida praticada. Essend quei rodel componius tenor parentellas, representa quel in impurtont document genealogic pellas famiglias veglias de Trun, per completaziun dils cudischs de battens, lètgs e mortoris della pleiv, che vegnevan da quei temps buca teni.

Las ovas caritativas dil temps vegl en favur dil fondo pauperil formeschan il tschep de quel, che vegn en Trun sco en outras vischnauncas numnaus la spenda u il fondo de spenda. Ils benefactors han vuliu garantir als paupers ina nunsligeivla gudida annuala de tscheins, che ha consistiu a Trun en graun (dumiec), caschiel ni en daners (tscheins fier). Els han constituiu lur fundaziuns en fuorma de disposiziun en cass de mort vid in de lur beins schischents sco garanzia reala (funsila). Tala dueva porscher garanzia per permanenta subsistenza dil legat. Quei ei era el cantun Grischun daventau outra uisa „ord raschun dil stadi“ cun vegnir relaschau 1806 ina lescha sur il puder cumprar liber dieschmas e tscheins-fier, ch'ei pli tard vegnida substituida entras ils §§ 274—278 dil dretg privat grischun. Da lura enneu ein las veglias fundaziuns de spenda svanidas l'ina suenter l'otra ed il capital, sbursaus dals proprietaris dil funs engreviaus da quellas, ei oz tenor prescripziun legala investius en vaglias della Banca cantonala grischuna ni en obligaziuns cun hipoteca de privats. Quel formescha il principal importo de capital dil hodiern fondo pauperil. Cudischs e rodels de spenda possedan presentamein quasi mo valeta archivala, representan denton ils pli impurtonts documents pella historia dellas vischnauncas.

Las scumiadas de proprietad vid ils beins, engreviai dallas fundaziuns, entras cumpras e venditas, iertas e partiziuns sco era las fundaziuns novas han de temps en temps clamau revisiuns dils cudischs de spenda. Aschia posseda Trun ultra dellas registraziuns egl urbari vegl aunc tschun redacziuns dils cudischs de spenda dils onns 1667, 1718, 1781, 1794 e 1847. Deplorablamein ei la revisiun de 1667, exequida dal plevon canonic Joannes de Thure, siu frar mistral regent Giachen de Thure de Trun e dals ugaus de spenda cun auters signurs vitier, buca pli cumpleta.

La davosa revisiun della spenda a Trun rubrichescha all'emprema pagina dil cudisch la suandonta annotaziun:

„Urbari della spenda de Trun, revedius e renovaus anno 1847 ils 4 de fevrè sut ils Sgrs. Jos. Mathias Decurtins, gerau Nicolaus Baletta et il Sgr. Farrer Jac. Fr. Gieriet de quei temps Farrer; item sut ils ugaus Str. Michael Decurtins e Str. Giachen Martin Caliesch en in onn de grondissima fom, pervia che ils truffels havevan en tut l'Europa ed ultra pegliau ina tus-sagrada malsogna, e perfin auters freigs, sco pumas e fein vevan buca pli lur natirala possa e nutriment. Tgi che duess aung survivor semiglions onns, seregordi ch'il mun eri lu sil pli ault grad della corruptiun e che Dieus hagi per emigliuramen quella gada priu quella torta; sche quella porta freitg, sai jeu bucc, quels che vegnan suenter san attestar.“

(sig.) Jacob Gieriet Farrer. 72)

Talas differentas revisiuns porschan la pusseivladad de saver examinar la successiun dils debiturs dils singuls capitals de spenda, ch'ei regularmein stada quella dal bab sin in feagl ni sin in auter tierparenz e ch'empela giutier ils cudischs de baselgia, seligiond cun quels. — Quintau sin basis digl urbari vegl, consisteva la spenda de Trun primariamein en ina entrada annuala de 400 curtaunas graun (50 mutschs della Cadi ni 100 stèra), de 53 $\frac{1}{2}$ crenas caschiel, pli la forza de cumprar d'in ed in miez „schilling“ per tal ed en 44 renschs, tscheins en daner. Questa entrada dueva, sco menzionau, muort il character dellas fundaziuns esser perpetna. Di gie scadina fundaziun registrada dal fundatur: „hat gelassen alle Jar jarlich zuo ayner Ewyger Spenn Armen lütten.“ 73) Essend el decuors dil temps la spenda senza dubi

72) Che la malsogna dils truffels era aunc nunenconuscenta e seigi tut nunspetgadamein semussada, ei pli baul stau general raquintar dils vegls. Igl ei perquei negin smarvegl, ch'ina semeglionta calamitad vid in aschi impurtont mied de nutriment d'in temps che las vias en la partsura eran aunc buca construidas, ha fatg impressiun e probabel gest perquei dau igl impuls alla davosa revisiun dils rodels de spenda a Trun. Dil reminent sequentan ils onns 1847/48 denter ils pli burasclus temps politics, specialmein era en la Svizzeria.

73) Exempel d'ina fundaziun (secunda registraziun digl urbari): „Item Godient Petter hat gelassen alle Jar jarlich nün Müt Korn zu ayner Ewyger spend armen lütten uss und ab Hus und Hof und Hofstatt und boumgarten und ab myne güttern Galünatscha und in suma Warygla und uss myn gut Quadra de Putz von aller der Selen wegen die dan die obgenannt spendt

s'augmentada entras novas fundaziuns, para ei ton meins capeivel, che la spenda de Trun ha tier la revisiun de 1781 muntau mo sin 320 curtaunas (80 stèra) graun e 28 renschs e 35 rizzers daner, ferton che quella de caschiel era carschida sin 741/2 crenas. Il motiv per tala differenza ha buca pudiu vegnir eruius. El novissim temp ein a Trun tuttas fundaziuns de spenda vegnidas sli-giadas entras pagament e svanidas en lur fuorma primara.

La spenda vegneva retratga, administrada e repartida dals ugaus de spenda (Spendpfleger), elegi dalla pleiv. Comisiuns pauperilas de vischnanca ein vegnidas instituidas per el novissim temp tenor la prescripziun della ordinaziun cantonala de pauperesser digl 1 de fenadur 1857.

Per deponer e conservar il graun-spenda surveva in grond arcun, aunc ozildi statteivels sin posta sia en carner e marcaus cun l'annada 1703. Cun las autras entradas de spenda vegneva il graun per part repartius sils paupers secund lur basignusadad e per part conservaus sco semenza pils ers della classa munglusa, ils quals quella cultivava, seigi sco proprietad sia, seigi sco beins affitai ni de diever gratuit ord mauus de generus possessurs de funs ni seigi sco beins comunals surdai per urbarisaziun. Pil di de s. Marc, di de processiun dellas pleivs de Sutsassiala Sumvitg, Trun e Breil a Schlans, stevan ils bos de beneficents convischins per diever d'arar en disposiziun de questa classa. Returnadas las processions da Schlans, vegneva quei medem di suenter in avis cul zenn grond il graun-spenda, resalvaus pella semenza, repar-tius dagl ugau spenda. 74)

Spendas specialas curdavan sco ozildi era a Trun tier autras caschuns als paupers, particularmein tier sepulturas, messas dil tierz e messas caudonn de glied beinstonta. Quellas consistevan en pieun, paun e caschiel, sal e plitard era en frina terc e vegnevan medemamein repartidas dagl ugau-spenda.

gelassen handt und me ain halbs werdt Kes ouch uss obgenantten guetter und me dem lieben heiligen Sant Marty ain lyb wachs. Item die obgenant Spend gyt Currat Lumbriser und lutzy gylly maysen jetweder halbs.“ — Padrut „Godient“ (von Lumbrins) ni „Godient“ Peter, ei staus mistral della Cadi 1500. Ils beins schaian a Zignau.

74) En differentas vischnaucas vegneva il zenn, che surveva per annunziar la repartiziun della spenda, numnaus il zenn-spenda e mai tucsaus auter che per tal intent.

Cun la spenda generala e cun questas spendas specialas era la paupra glied aunc buca nutrida ed alimentada. Il muncont vegneva dals munglus requirius cun „ira per l'escha“ dils pussents e „rugar“ l'almosna per „l'amur de Diu“. Ils munglus, che praticavan quella maniera d'existenza, purtava perquei il num de „rugadurs“ e „murdus“.

Il pernizius ira per l'escha a rugar l'almosna ei dapertut vegnius consideraus sco qualificaus per supprimer il spért de lavur e carschentar la pupira. In rapport della nova commissiun pauperila cantonala sur sias funcziuns officialas duront ils onns 1840 entochen 1846 e sur la situaziun dil pauperesser avon 1839 el cantun, ch'ei era stampaus en romontsch, sclarescha relaziuns pauc edificontas. Ton la spenda sco l'almosna curdava tenor quel savens buca als paupers vengonzs ded ella, mobein plitost a maligns e malengrazieivels criticaders de benefactors ed administrats della spenda. Talas relaziuns han clamau ina reorganisaziun els fatgs de pauperesser, che seigi el cass de risguardar ils vers munglus, meriteivels digl agid, de procurar per lavur e de plantar il spért per quella tier persunas hablas leutier e quei, nua ch'ei era basegns, era sin via de sforz. Questa reorganisaziun ei vegnida considerata per dictada dals vegls benefactors dil pauperesser sez.

Decennis avon quei temps ei en la vischnaunca de Trun P. Placi a Spescha semussaus sco decidiu propugnatur per tals postulats. En dus extendi memorials, adressai alla suprastanza per mauns della vischnaunca, fa el detschartamein attenta quella sin la necessitad de megliera organisaziun el pauperesser, oravon cun applicar ed endisar vid la lavur las persunas hablas leutier e sin la necessitad della erecziun d'ina casa pauperila. Ils dus memorials secloman: „Disertaziun sur l'envenziun dils Minerals de Ponteglias, Trun ils 4 de Matg 1818“ e „Demonstraziun evidenta, che derscher si in spital de paupers en la vischnaunca de Trun sei pusseivel e necessari; e tgi che vegli bucca quei, vegli era bucca siu beinstar. Dau en als superiors de quella vischnaunca ils 21 de December 1821.“⁷⁵⁾ En ses memorials alla suprastanza de Trun expone a Spescha, che la vischnaunca hagi de combatter

⁷⁵⁾ Ils dus memorials ein publicai en la XXVIavla annada della Società Reto-Romontscha, p. 216—232.

treis inimitgs: bovas, lavinas ed il pauperesser.⁷⁶⁾ Il pauperesser considerescha el per il pli prigus de tuts. El concluda denton, che gest quel savessi entras ina organisada applicaziun survir per surventscher ils dus auters ed alleghescha denter auter: „Ne tgei, less ensitgi stgar vignir neunavon e pretender: che derscher si in spital de paupers en nossa vischnaunca sei ca pusseivel? Quel tal, sch'el pretenda de quei, ditg jou a gradagrada, ch'el sei in obscurant e ch'el sbetti il beinstar ed il ruaus de vischnaunca e vul ch'en quella seigi nuot auter che disuorden, pupira e malruaseivladat. Las emprovas enconter en evidentas. Pertgei con ha buca la vischnaunca en maun schon ussa, che fa pusseivel de derscher si in spital de paupers? Ha ella buca ina spenda de varga 80 stera graun e 70 crenas chischiel ad onn, ed aunc capitals leuttier? Vegn ei buca dau ora de temps en temps piaun, carn, paun e sal? Sa quei buc ir el spital? San ils paupers, quei ch'ei pon e san, buca luvrar, ver quitau e sestentar sco outra glieut? Tgi astga dispensar ils paupers della lavur, che tut sto ver quella crusch? Veits buca caglias, grava e desiarts en vischnaunca, che Vus saveits dar ora als paupers per schar els cultivar? Veits buca vias ed uors ed auter, che Vus saveits dar lavur e marschei ad els?“ Ed en in auter liug: „Il Rhein, sche Vus leits, sto ir en siu vau e schar tratsch e caglias a Vus, las pastiras vegnir pli comodeivlas e meglieras.“

Quei che ha distinguì P. a Spescha, era en roms scientifics, ei stau l'atgna forza d'enconuscher ils fatgs. Talas persunas vengnan per ordinari buca capidas da lur contemporans e pér a futuras generaziuns, che ston returnar tier las ideas ditg avon palesadas e reconuscher quellas per gestas, ei resalvau de purtar la dueivla satisfacziun. — Era P. Placi ha buca anflau immediata suatientscha en tuts ses giavischs tier la suprastanza e ses convischins. Sulettamein tier la projectada interpresa della minieras para quella d'haver laschau contonscher ad el silmeins siu susteniment moral. Cun quella industria haveva a Spescha medemamein planisau de purtar fadigia e lavur alla classa basignusa della vischnaunca. Quei ei era reussiu e, schegie buca cuzzeivlamein,

⁷⁶⁾ Concernent las disgrazias de bovas e lavinas ella vischnaunca de Trun dils onns 1806, 1808 e 1817 ei de comparegliar „Pater Placidus a Spescha, Sein Leben und seine Schriften“, p. 434, 443 e 445.

sche tonaton per pli di ditg ch'il cuoz de sia veta. Las autras sias ideas de reforma dil pauperesser de Trun ein duront ses onns buca vegnidas realisadas, mo ein cun sia persuna era buca stadas satradas. Ei ha cuzzau entochen igl onn 1849, circa 30 onns suenter sia iniziativa prida e 17 onns suenter sia mort, avon che la vischnaunca procedi a reformas dil pauperesser. Seigi che ses memorials fuvien aunc existents u sias ideas de reorganisaziun per aschiglioc enconuschentas ni seigi sco ei vegli, quei onn ha sut il presidi de capitani Domenic Ferrari purtau ina reforma dils fatgs pauperils de Trun en cumpleina concordanza cul patratg de P. Placi a Spescha.

Tenor in niev regulativ d'economia generala, elaboraus cun risguard quasi exclusiv dils fatgs de pauperesser ed acceptaus dalla vischnaunca ils 4 de mars de quei onn, ein ils vischins basignus vegni differenziai en duas categorias: en ina classa de vischins cun fleivels mieds d'existenza mo habels alla lavur (paupers della secunda classa) ed ina classa de glied veglia mendusa inhabla de gudignar il paun, tiella quala sequintavan era ils orfans senza habitaziun e direcziun (paupers della emprema classa).

Als paupers della secunda classa ei vegniu surdau in grond complex de pastira, situaus suenter il Rein e parcellaus en sorts de melli festes l'ina, numnadas „sorts sogn Mattias“. Scadina casada cul dretg de vischin e sesenta silmeins 10 onns a Trun, consistenta ord 3 persunas sil pli pauc, cun ina persuna masculina sco tgau casa, ha sut tetel d'usufruct e per urbarisaziun e cultivaziun obteniu ina de talas sorts. La proprietad era resalvada alla vischnaunca cun precisiun, cura e sut qualas circumstanzias quellas hagian de returnar en sia disposiziun. Casadas, che havevan dumandau ed obteniu ina sort, eran sclaussas de tuts ulteriurs benefecis dil pauperesser.

Capitani Domenic Ferrari cun ses contemporans, che han coope-
rau alla realisaziun dil project per susteniment dils basignus della vischnaunca, han entras la scaffiziun della sorts s. Mattias mess en vigur l'idea, pella quala P. Placi a Spescha haveva battiu 30 onns avon. Els han el medem temps luvrau el senn della commissiun pauperila cantonala, elegida ed incumbensada culla preparaziun pella reorganisaziun dils fatgs pauperils cantonals, alla

quala apparteneva era il venerabel P. Theodosi Florentini. Cun questa commissiun ei per grond avantatg della vischnaunca de Trun siu president Domenic Ferrari restaus en stretga connecziun. En in exposé d. d. Trun ils 12 de mars 1847 ha el orientau quella sullas relaziuns pauperilas della vischnaunca, indicond ch'en quella sesanflien 28 persunas totalmein basignusas e 52 munglusas, cun la supplica per in susteniment pecuniar ord cassa dil cantun e pella dunsena gratuita a dus pupratschs el niev eregiu asil de paupers a Fürstenau. En tal exposé ei plinavon allegau, che Trun stoppi pigl avegnir preparar ina sligiaziun dil pauperesser e patratgi all'erecziun d'ina casa pauperila e co dar occupaziun a ses alumns. Spella annuala expensa pauperila seigi planisau ina collecta en vischnaunca, mo ei vegni era da quellas varts spetgau agid e susteniment dalla commiussiun pauperila cantonala. Sche pusseivel, vegni gia igl onn proxim mess maun all'erecziun della projectada casa pauperila. Tonaton ei quei buca stau prosequiu aschi spert. Cun spluntar era la caussa denton vegnida en moviment. Sereferend ad in rapport de pader superiur Theodosi, relatescha la commissiun pauperila cantonala cun brev dils 30 d'avrel 1853 alla commissiun pauperila de Trun, ch'ei seschassi endrizzar leu ina tisseria de mangola, la quala Trun pari prompta de sustener, mo ch'ei sedrovi leutier ina atgna casa pauperila. En quella anflassien entginas persunas carschidas, orfans ed affons paupers e negligi occupaziun. La tisseria ni ina outra eventuala industria pudessi survir ton per instrucziun tier in mistregn, che porti fadigia dil paun a gliעד giuvna, sco era occupaziun a gliעד negligenta. — Pigl endrezzi de tal etablissement sesanfli a Trun in adattau baghetg, appartenents a Bundespräsident Bavier a Cuera, che fussi d'obtener per tal intent. Vid quel stuessien pil projectau indrezzi vegnir fatgas considerablas reparaturas, tiellas qualas la vischnaunca de Trun pari d'esser inclinada, sche l'acquista dil baghetg fussi pusseivla entras subsidis. Las spesas pigl indrezzi della tisseria de mangola, pella instructera, per talès ed appartenenzas e cuosts per 16 emprendistas, cun brattar giu 8 alla gada duront 6 jamnas, muntassien sin entuorn Fr. 800.— La vischnaunca stuessi surprender la garanzia per eventuals donns, caschunai entras lavur lavagada duront il temps d'instrucziun, engaschar ad agen cuost in schinumnu „Ferber“ e surprender la suprema direcziun e

survigilonza sur tut. Havend la commissiun pauperila cantonala enderschiu, che Trun sesuttametti era a questas treis obligaziuns seigi da sia vart concludiu: 1) de passar en contractivas cun Bundespräsident Bavier concernent l'acquista della casa e d'en cass de success pagar la summa de cumpra ord cassa dil cantun, eregida per procurar lavur a paupra glied en las vischnauncas; 2) de supplicar igl aultlud. Cussegl pign pella contribuziun dils Fr. 800.— pigl indrezzi primar della tisseria, sco era per futurs eventuals susteniments necessaris; 3) de conceder a Trun ord cassa cantonala la contribuziun de Fr. 170. — sco entochen cheu pils onns 1853, 1854 e 1855. Avon che far ils pass prevedi, vegni spetgau da Trun ina risposta ligionta pella execuziun dellas pretensiuns fatgas. Tala secloma tenor il protocol della vischnaunca generala: „Acceptau las preziasas offertas della commissiun pauperila cantonala dils 30 d'avrel a. c. concernent il pauperesser de nossa vischnaunca cun s'obligar d'ademplier las relativas obligaziuns imponidas alla vischnaunca.“

La summa de Fr. 800.— pigl indrezzi ella tisseria projectada ei dal Cussegl pign vegnida decretada entras conclus dils 25 de zercl. 1853.

Entras document digl 1 de fenadur 1853 attesta la firma Bavier a Cuera d'haver cediu alla commissiun pauperila dil cantun Grischun sia casa cun clavau ed iert en la vischnaunca de Trun. Dal protocol sur la vischnaunca generala de Trun dils 25 de settember sissu resulta il conclus: „Incaricau la commissiun gronda de prender ils necessaris provediments pella restauraziun della casa pauperila e surschau a quella ded operar e disponer tut igl ulteriur necessari tier quei intent.“

Conform a tal conclus ei la vischnaunca senza retard procedida all'execuziun dellas reparaturas empermessas, sco ins sa quellas aunc oz constatar fetg bein vid il baghetg sez. — Ch'il projectau indrezzi de tisseria de mangola seigi enzacu vegnius prosequius, ei negliu de constatar. Il cuntrari resulta biaronz d'in conclus dil Cussegl pign dils 19 de mars 1854. Quel secloma, considerond principalmein che Trun hagi de contribuir grevamein pil pauperesser e ch'il cantun resp. sia commissiun pauperila hagi 1853 decretau de pagar Fr. 1700.— pella acquista della casa pauperila e Fr. 800.— pigl indrezzi d'ina tisseria, ils quals seigien entochen ussa buca vegni applicai, concludiu:

1) La commissiun pauperila cantonala vegn autorisada de gia ussa sbursar Fr. 400.— giud la summa de Fr. 800.—, concedida pigl indrezzi de tisseria, sco susteniment momentan dil pauperesser de Trun;

2) La commissiun pauperila cantonala vegn incaricada culla survigilanza sur la correcta applicaziun de tal importo cun laschar rapportar detagliadamein leusura.

En decenta maniera ei la vischnaunca de Trun aschia arrivada tier sia actuala casa pauperila ed entras tala acquista ei stau fatg igl emprem pass tiella realisaziun dil postulat principal digl anteriur vischin e caplon de Trun P. Placi a Spescha. Sia reconu-schientscha pella beinvuglientscha e premura dil venerabel capu-tschin P. Theodosi ha la vischnaunca de Trun demussau cun concluder de separticipar entras sia commissiun pauperila cun 4 aczias de siu institut orfanil a Cuera. La firma S. & G. B. Bavier a Cuera era arrivada en posses dellas minieras a Trun e della actuala casa pauperila (anteriura casa Montalta e silsunter casa Caprez) ord mauns dellas societads franzosas dellas ferrarezias en quei liug. Tala firma fuva cun lezza caschun seligiada viers la vischnaunca de Trun, d'en cass che l'industria dellas minieras vegni buca continuada, endrizzar leu ina outra industria. Quella obligaziun ei 1864/65 vegnida ademplita entras la constituziun d'ina societad aczionara, cun V. Bavier de Cuera sco president d'administraziun, la quala ha cun enorms cuosts eregiu la filanteria e tisseria de launa nuorsa. En quei mument fuss l'erecziun d'ina tisseria de mangola en la casa pauperila facticamein stada illusorica! Ord igl entir decuors selai concluder, che las caussas seigien sesviluppadas maun en maun.

La casa pauperila a Trun ei denton aunc onns ora buca stada en sia funcziun ed ei duront quei temps vegnida schada dalla vischnaunca per tscheins a privats. Il spért dils numnai reorganisations dil pauperesser en la vischnaunca de Trun ei cun la mort de quels svanius per in temps, mo ei plaunsiu returnaus. Ina emprova de vischins de Trun digl onn 1881 de surdar la casa pauperila a sia destinaziun ei aunc buca stada accumpignada da success ed ei selonganida entochen 1889. Ils 17 de fevrer de quei onn ha la vischnaunca finalmein plenipotenziou sia commissiun d'elaborar in uorden pauperil tenor il plan della maioritad de

quella, numnadamein d'endrizzar in spital, il qual ei vegniu exequiu. La commissiun ei semessa en connecziun cun la direcziun digl institut de muniessas sogn Giusep a Glion e cun igl emprem de november de quei onn ein las empremas duas soras ord quel arrivadas a Trun per surpender l'administraziun della casa pauperila, restond fideivlas a quella impurtonta missiun entochen oz. Dapi igl onn 1916 ha la vischnaunca per agid allas soras elegiu in stabel surveglarder della casa pauperila, il qual diregia en particular l'applicaziun dils umens plazai en casa pauperila.

VI

Fatgs de scola

La circumstanzia ch'in cuminesser ha da vegl enneu oravon stuiu s'occupar culs quitaus per l'alimentaziun della classa munglusa ed ei pér suenter liungs temps staus necessitaus d'era schenghiar l'attenziun alla educaziun della giuventetgna, giustifichescha d'haver schau preceder il capetel concernent „ils fatgs pauperils“ a tal concernent „ils fatgs de scola.“ Datescha gie la scola obligatorica generalmein ord il temps niev e sebasescha quella el cantun Grischun en special pér sin ina ordinaziun cantonala dils 9 de mars 1846.

Tonaton constat ei era a Trun, che ton la vischnaunca sco privats han gia avon tschentanners mess peisa sin la scola. Il pli vegl enconuscent urbari della pleiv de 1686, che normescha las obligaziuns dil plevon, secloma gia en cifra 2: „Soll der Herr pfarrer schuldig sein, die schuel ohne schaden zu halten.“ Ord questa clara e positiva prescripziun selai denton buca concluder, che l'instrucziun de scola a Trun hagi priu sia entschatta pér cun tal onn. Quei tonpli, che perfin la fracziun de Zignau preveda gia 1678 ina semeglionta obligaziun per siu emprem caplon.⁷⁷⁾ Igl

⁷⁷⁾ „Adi den 2 Januari 1678 hat eine ehrsame Schquadra von Ringgenberg sich besonnen ein tugentlich priester auf ihr Khosten und schaden, welcher ihnen beisprunge und helfe nit allein mit der heiligen mess zuo ihrem vorthell und besseren commodität, sunder auch mit Kinderlehr, schuolhalten, predig und anderen Nottfall zua erhalten.“ (Archiv episcopal Cuera : mappa 162).

adattau personal d'instrucziun per la scola secattava da quellas uras sin la tiara quasi mo tier ils spirituals e da cheu deriva ei, che las vischnauncas han per regla imponiu a quei personal l'obligaziun tier l'instrucziun de scola.⁷⁸⁾ — Gia ord il suandont urbari della pleiv de Trun de 1696 resulta denton, ch'il plevon haveva seschau dispensar della obligaziun de tener scola, vegnend per quei cass obligaus de pagar annualmein dudisch renschs en favur della scola, il qual importo ei silsuenter vegnius reducius sin sis renschs ed ein quels, pér 1828 vegni sligiai entras ina summa aversala, ch'ei vegnida incorporada al fondo de scola.⁷⁹⁾ Tenor il medem urbari fuva stabiliu, ch'il caplon possi per siu agid vid la scola retrer annualmein sis quarts (sis stèra) dumiec ord la spenda e, per cass ch'el tegni buca scola, stoppi el surschar quella entrada a quel che detti scola.⁸⁰⁾

Talas stipulaziuns laian denton era encorscher, che, sco l'instrucziun seigi primariamein en vischnaunca vegnida prosequida dals spirituals, hagien quels a Trun gia da lezzas uras entschiet a vegnir remplazzai da personas laicas. Ch'ei ha buca dau buna peda al plevon de Trun d'aunc far il magister de scola, ei fetg bein de capir, considerond che la caplania ei vegnida fundada pér igl onn 1631 ed a Zignau pér 1678, aschia che la grevezia de pastoraziun della pleiv entira ha stoviu vegnir purtada dal plevon persuls.

⁷⁸⁾ Pater Placidus a Spescha „Sein Leben und seine Schriften,“ p. 189 e 235.

⁷⁹⁾ „Zum 6ten wegen der schuol soll der Herr Pfarrherr schuldig sin jährlich zua geben fl 12“. Suonda posteriuramein registrau: Die fl 12 seindt limitiert auf fl 6 jährlich bahrgeld.“ Questa grevezia della pervenda egl importo reduciu en favur della scola ha existiu entochen sia sligiazium de 1828 entras ina summa aversala, ch'ei vegnida incorporada al fondo de scola (notaziun de plevons Placi Frisch e canonic Gieriet el cudisch de spenda de Trun, eregius danovamein 1781).

⁸⁰⁾ „... Item die viertell Gersten so man ihm Herr Caplon jährlich aus der Spendt geben hatt, dass er schuol halte, soll auch ihm nit gegeben werden, sondern an der schuol angewendet werden.“ (Urbari de 1696 sur las obligaziuns dil caplon, cefra 3).

Ina libra reproducziun de tal passus de pli tard secloma: „Wegen der Schul ist beschlossen worden, dass wenn der Caplan Schul halte, er von der Spend 6 viertel Gersten beziehe, widrigens wer Schul giebt!“

Senza dubi vegn l'instrucziun de scola de quei temps ad esser stada sin in fetg primitiv scalem e cunzun sut ils biars dils magisters seculars aunc ditg esser ida pei-ziep. La premura per la scola ha a Trun tonaton buca schau suenter. Era particulars demuossan bein baul entras fundaziuns de haver enconuschiu l'impurtonza della instrucziun della giuventetgna.

Sco emprems enconuschents pioniers comparan Gion Caplazi, morts ils 11 de december 1778, cun laschar anavos in legat de 30 renschs per far scola⁸¹⁾ e Christ Loreing de Trun-Darvella, morts ils 2 de fevrer 1785.

Il protocol vegl della vischnaunca de Trun rapporta alla pagina 121 il suandont:

„1785 ha Christ Lureng de Laurentijs stiftegiu a la scola de Trun in frust prau ora Darvella, il qual ei vendius per summa fl. 110, il qual tscheins deigi annualmeing vegnir applicaus vid la gietga scolla, bein aber cun condiziun precisa, che quella deigi incirca 8 gijs suenter Numna Sointgia vignir entschatta e continuada entochen l'jamna Sointgia e che mintga gij, cura che la scholla veing finida, dils schulars vegni urau in deprofundis per l'olma dil benefactor. Ed aschia deigi quella obligaziun tont pli exactameing vignir exequida, essent che tier la sura summa ei vigniu stiftigau stau da Gion de Caplazi aunc fl. 30 capital.“

De remarcar ordenter las determinaziuns dil legat de Christ Lureing ei la condiziun concernent il cuoz annual della scola: „circa daven dagl emprem de November entochen entuorn Pastgas.“ Daveras in temps, che contonscha gia da lezzas uras in termin, buca bia pli cuorts, ch'il cuoz dellas hodiernas scolas d'unviern!

Ulteriuras notizias denter las scartiras de vischnaunca laian era concluder sin l'execuziun de talas condiziuns. Buca biars onns suenter 1785 offniescha la vischnaunca de Trun, che ella hagi égl aviert per la garantida existenza della scola. En siu contract de 1818 cun la societad dellas minieras de Punteglias

⁸¹⁾ Cudisch de mortoris de Trun, sut datum dils 11 de December 1778: „Joannes Caplazi 1778 die 11 Decembris finem vitae fecit. Legavit florinos pro scola facienda triginta.“

condizionescha ella a quella ina contribuziun annuala de vègn renschs per la scola. ⁸²⁾

Ch'ei seigi a Trun suenter quest davos datum adina vegniu teniu scola, han persunas competentas relatau, dellas qualas certinas havevan sezzas frequentau tala scola.

* * *

La perioda arriva, ella quala las scolas de vischnaunca stattan sut influenza della legislaziun cantonala cun lur positivās prescripziuns arisguard obligatorium, augmentaziun dils fondos, erecziun de baghetgs de scola etc.

Ina nova epoca en fatgs de scola, precedenta aunc alla legislaziun cantonala dil quart decenni dil schenivavel tschentaner, ei el cantun Grischun vegnida inaugurada entras las uniuns de scola, seformadas cun l'intenziun de promover la scola populara. Igl onn 1832, tschun onns suenter la naschientscha della uniun evangelica de scola per la part reformada dil cantun, han era entgins commembers dil cussegl grond catolic cun aunc auters amitgs della scola populara fundau l'uniun catolica de scola. Ton l'ina sco l'otra uniun, scadina cun sia commissiun alla testa, ha oravon priu en égl la promoziun dell'erecziun d'adattai baghetgs de scola, l'elecziun de megliers scolasts e l'ediziun de bienmarcau cudischs de scola, tut pugns de program, che han pli tard obteniu fuorma legala en igl uorden cantonal de scola dils 9 de Mars 1846.

Baghetgs de scola en vischnaunca

La circumstanzia, che Trun ei stada l'emprema vischnaunca ella Cadi cun atgnas casas de scola e quei ton per Trun-vitg sco per Zignau, ha senza dubi ses motivs. Quels schaian apparentamein mein ellas relaziuns, ch'il plevon de lezzas uras, canoni e vicari episcopal Giachen Francestg Gieriet, vegn sco amitg della scola populara ed emprem inspectur de scola ella Cadi ad haver giu cun l'uniun cantonala catolica de scola. ⁸³⁾ Fertion ch'a Breil,

⁸²⁾ Contract denter la vischnaunca de Trun e la societad dellas minieras dils 15 de november 1818, cefra 4. Il contract ei publicaus en Annada II digl Ischi, p. 109.

⁸³⁾ Il diari, menaus da rev. canoni Gieriet en tudestg sur siu viadi d'inspeziun de scola digl onn 1843, ei publicaus da Dr. Martin Schmid a Cuera en Nr. 1 e 2 dil „Bündn. Monatsbl.“ de 1918.

Dardin, Danis, Schlans, Mustér, Segnas, Tujetsch e Medel ei vegniu dau scola aunc igl onn 1839/40 u en casa dil plevon ni dil caplon ed a Sumvitg, Compadials, Rabiús e Surrein en baghetgs privats requiri leutier, sco quei resulta d'ina survesta tabellarica cantonala de tal onn, rubrichescha quella concernent Trun l'existenza d'ina casa nova de scola cun habitaziun per il scolast e che Zignau possedi medemamein ina adattada casa de scola.⁸⁴⁾

Ei vala perquei la breigia d'intercurir cu e co quellas casas de scola ein vegnidas eregidas. — Sco relatáu da personas, che han da quellas uras sezzas frequentau la scola a Trun, ei quella gest avon che la vischnaunca possedi agens baghetgs leutier, vegnida tenuta en casas privatas ed en las medemas stanzas, ellas qualas giuvnas e veglias han el medem temps seglienta scav e plutgera e schau cuorer lur rodas de filar. Senza dubi vegnan pli baul era a Trun las casas dil plevon e caplon ad haver surviu agl intent de scola, ton pli dal temps che quels signurs han sezs fatg ils magisters de scola.

Sut ils 8 d'avrel 1837 han ils vischins de Trun, Campliun e Darvella mess maun al project dell'emprema casa de scola en il vitg cun cumprar il sulom, sin il qual quella ei vegnida tschentada, per la summa de 70 renschs. Senza grond retardiment ei vegniu procediu alla construcziun, essend ch'il contract concernent il pinar ora il baghetg denter igl ugau de scola e meister Christ Giusep Wolf de Trun-Gravas datescha dals 13 de november 1839, stabilius pil prezi de 190 renschs ed a condiziun, che las duas stivas de scola sapien vegnir retratgas aunc quei medem meins de sontga Catrina. Entras la cumpra d'in iert ei il regress de tala casa de scola aunc vegnius augmentaus ils 9 de november 1848. Concernent ulteriuras expensas per la construcziun de tal baghetg mauncan ils mussaments. Era ha ei buca seschau constatar qual onn e cun tgei spesa la veglia casa de scola a Zignau ei vegnida eregida, la quala era cun entrada speciala ligiada vid l'anteriura casa pervenda e, sco sura allegau, gia existenta igl onn de scola 1839/40.

⁸⁴⁾ Tabellarische Darstellung des Zustandes sämtlicher Gemeindeschulen im Kanton Graubünden vom Jahr 1839 auf 1840, p. 162, 166 e 168.

Ell'entira part catolica dil cantun Grischun existan quei onn aunc mo quindisch specialas casas de scola, ferton ch'en 78 cass ei vegniu dau scola en casas pervenda ed en 22 cass en locals requiri per tscheins.

Daventond tal local culs onns insufficients, han ins pli tard a Zignau acquistau e sesurviu d'ina alzada construida sin la caschiera per tener scola.

En extensiuon sco baghiada primariamein ha la casa de scola de Trun-vitg stgisau entochen 1878. Carschend il diember dils affons era leu e stovend vegnir patertgau de crear sper la scola inferiura e superiura ina scola mesauna, ei la questiuon dil plaz vegnida sliada cun better giu il tetg ed engrondir la casa per ina alzada, dividida en duas ulteriuras stanzas de scola. L'expensa persunter ha muntau sin fr. 5201.05.

Ei ha denton buca cuzzau ditg mo cun reparaturas ed engrondiziuns dellas existentas casas de scola. Suenter che Trun ei stada l'emprema vischnaunca ella Cadi cun atgnas casas de scola, ei en quella vischnaunca ton pli baul era daventada acuta la necessitad d'ereger novas casas de scola.

El rapport digl inspectorat de scola de 1898/99 vegn il stan della casa de scola de Zignau per l'emprema gada qualificaus per nunsufficients, ed aunc avon che quel vegni presentaus ei da Zignau anora era da vart privata per tal motiv vegniu reclamau tier la regenza. Entras decisiun guvernativa dils 4 d'avrel 1903 ei la vischnaunca de Trun, suenter plirs onns haver sedustau, finalmein vegnida obligada de construir ina nova casa de scola per Zignau. L'execuziun de tal conclus ha denton, entras la locaziun d'in local privat, sco era entras las difficultads naschidas pervia dil sulom adattau, pudiu vegnir retardada per in pèr onns. Duront quei temps ei semadirau l'idea d'era remplazzar il baghetg della casa de scola de Trun-vitg entras in niev. La circumstanzia, che tal sesanflava en in pauc meglier stan che quel de Zignau e purscheva, malgrad l'engrondiziun de 1878, en cuort buca pli il plaz sufficient per il carschent diember d'affons, ha effectuai che quellas duas caussas ein vegnidas unidas, aschia che la vischnaunca ha sut ils 25 de settember 1904 concludiu de baghiar omisduas casas.

Surventschida questa difficultad, ei silsuenter ordavon naschiu la questiuon a risguard ils adattai suloms per omisdus tals baghetgs. Risguardond la casa de scola a Zignau ei en quei grau encunter l'idea de plazzar quella dadora la val Zavràgia vegniu leventau la damonda de segirezia encunter la bova e fatg valer, ch'il liug

Vricla, dadens la Zavragia, fussi per tal motiv de preferir. Denton ha il sulom dadora la Zavragia e sur la baselgia cun pli oteniu la preferenza, principalmein per motiv ch'in sulom a Vricla pareva memia excentrics. En la scartezia d'adattai suloms per ina casa de scola a Trun-vitg ha la vischnaunca concludiu de petizionar, ch'igl ordinarat episcopal concedi in tal giud il bein-pervenda „Dulezi“. Sin il pareri dil delegau della Curia episcopala, Msgr. Dr. Lorez, ei tala petiziun senz' auter stada exaudida. Ils dus baghetgs ein successivamein vegni eregi: la casa de scola a Zignau, senza mobiliar, cun ina expensa de biebein fr. 17,000; la casa de scola a Trun, medemamein senza mobiliar, cun ina expensa de fr. 73,554.80, compriu la spesa de fr. 4255.50 per il sulom.⁸⁵⁾ -- La casa de scola a Zignau ei per l'emprema gada vegnida retratga per dar scola igl atun 1906; la casa de scola a Trun igl atun 1908.

Fondos de scola

Igl ei legreivel de haver saviu constatar, che avon ch'il stat hagi da surengiu adhortau las vischnauncas d'haver quitaun per la garanzia dell'instrucziun della giuventetgna entras crear e cumular ils fondos de scola, havevi era en la vischnaunca de Trun l'enconuschientscha dell'impurtonza dellas scolas buca mo pegliau ragisch, mobein fuvi quell'idea ditg avon vegnida messa en ovra sin via de beneficenza privata e ch'era la vischnaunca sezza havevi fatg ludeivels pass per sustener ina cuzzeivla instrucziun della giuventetgna. Era l'uniun cantonala catolica de scola, fundada 1832, ha oravon drizzau sia atenziun sin la creaziun e sin la cumulaziun dils fondos de scola, schegie ch'ella disponeva sur negina facultad per in sustegn direct, entochen ch'il cussegl grond ha schau contonschier ad ella siu modest agid ord cassa dil cantun: per igl empren 1832 per quater onns ina contribuziun annuala de 500 renchs e silsuenter per quater ulteriurs onns ina tala de 1000 renchs. Quei daner ei vegnius repartius sco premi sin talas vischnauncas, las qualas han cumulau lur fondos ed augmentau las pagaglias per obtener bunas forzas d'instrucziun. Ei constat buca mo negliu, che la vischnaunca de Trun hagi participau de tals daners; quei ei era buca probabel, essend las condiziuns,

⁸⁵⁾ Attestaziuns els protocols dil cussegl de scola ed egl archiv communal.

che l'uniun catolica de scola haveva stabiliu persunter, onz grevas. Treis ni sis gadas igl importo dil premi stoveva la vischnaunca senza contribuir, seigi per cumulaziun dil fondo, seigi per alzzament de paga als scolasts; il scolast elegiu stoveva esser approbaus dall'uniun senza, sco era il plan ed ils cudischs d'instrucziun.

Impuls positiv tier l'augmentaziun dils fondos han las suandontas ordinaziuns cantonalas de scola dau: tala de 1846 e principalmein art. 6 de quella dils 14 d'avrel 1859, il qual perscriva allas vischnauncas d'effectuar la cumulaziun dils fondos, seigi entras contribuziuns directas ord cassa de vischnaunca, seigi entras crear specialas fontaunas ded entrada, sco p. ex. taxas sin scomiada de proprietad, sin iertas, sin maridaglias etc.

Oravon vulein nus haver constatau ord sura menzionada survesta tabellarica cantonala de 1839/40, ch'ils fondos de scola per Trun-vitg muntavien lura sin 516 renschs e quater quarts graun e per Zignau sin 619 renschs e 44 kr.⁸⁶⁾ L'influenza ded art. 6 della ordinaziun cantonala de 1859 en favur dils fondos de scola de Trun selai constatar cheutras, che la vischnaunca ha cuort suenter, igl onn 1864, directamein per cumulaziun de tals fondos procediu tier ina vendita de pastiras: dils pastgets sura e sut Bardigliun (circa 1354 festes per fr. 1200), della pastira Cavivens dadora Rabiis per fr. 700, d'otg pendas prau a Lumneins (melli festes per circa fr. 1500) e de circa 814 festes a Platta-fessa (sisum la val Farbertg) per circa fr. 500.⁸⁷⁾ Il medem onn ei era curdau al fondo de scola de Trun in legat de fr. 200 da giuvna Maria Ludovica Vincenz e 1877 ha la vischnaunca aunc cumulau quel per ulteriurs fr. 200 cun imponer quei importo sco surtaxa tier ina concessiun dil dretg de burgheis (frars Agosti). Dallas sura cefras resultescha ina summa de circa fr. 6000, compriu ils importos de fondo de 1839; facticamein vegn il fondo dapi 1839 aunc esser vegnius cumulaus en autras manieras, las qualas secattan negliu registradas, pertgei 1880 muntavan ils dus fondos ensemen sin fr. 11,336.62. Survargond tala summa aunc oz buca

⁸⁶⁾ Tals dus fondos ein neu e neu vegni administrai dapersei. Suenter che las vischnauncas han denton pli tard stoviu sbursar il manco digl annual quen corrent ord cassa cummunala, senza saver tagliar quel sils scolars, ei tala administraziun separada per motiv de simplificaziun vegnida unida.

⁸⁷⁾ Document d'aucziun egl archiv communal.

per bia quei importo, para igl anteriur spért de beneficenza dils privats enviars la scola d'esser declinaus, ferton che da vart della vischnaunca ein buca d'emblidar las grondas unfrendas, che l'e-rezziun dils baghetgs de scola han dumandau da quella.

Instrucziun e cudischs d'instrucziun

Co l'instrucziun de scola ei vegnida dada els emprems temps, nua ch'ils documents de vischnaunca fan menziun de scolas a Trun, stat negliu scret e vegn negliu menzionau. — Ei settractescha dals temps, els quals la scola ei vegnida dada exclusivamein dals spirituals dil liug sco sulets adattai personals en vischnaunca. Certamein han tals purschiu megliera garanzia per l'instrucziun, che aunc biars onns pli tard ils instructers laics, ils quals havevan sez gudiu pauca ni negina scola.

De tgei cudischs ei vegniu fatg diever da quei temps en scola, oravon per emprender de leger la scartira stampada, selai mo supponer. Sco aunc ditg suenter vegnan ins era lu ad haver duvrau ils existents cudischs d'oraziuns; il cudisch vegl de canzuns, numnaus „Consolaziun della olma devoziusa“, il cudisch d'uffeci de Nossadonna etc. Senza dubi vegn la biblioteca dil scolast „aug Segner“ en emprema lingia ad haver furniu quei material! Ils treis venerabels conventuals de Mustér: ils rev. paders Veith, Ludescher e Frisch ein compari sco emprems auturs de cudischs romontschs de scola per la populaziun catolica grischuna.⁸⁸⁾ Ils merets de quests treis contemporans ein ton pli aults, essend che lur activitad per la scola populara datescha da decennis avon che l'uniun evangelica e l'uniun catolica de scola vegnien constituidas, che vegnan per aschiglioc consideradas sco pionieras concernent la promoziun della scola populara de nies cantun.

Pader Baseli Veith ei igl autur d'ina „grammatica romontscha per emprender il lungatg Tudesch“, stampada 1806 tier J. Brentano a Bregenz. Ella medema stampa ei compariu igl onn avon per diever special dils affons „Ina cuorta doctrina Christiana“, senza indicaziun digl autur. — Pader Beat Ludescher ha sefatg

⁸⁸⁾ Dr. Friedlieb Rausch, Geschichte der Literatur des Rhäto-Romanischen Volkes, Frankfurt a M. 1870, S. 102 e 103.

Tabell. Darst. d. Zust. sämmtl. Gemeindesch. in Graubün. Chur. 1841, S. 221 ff.

meriteivels per las scolas romontschas cun publicar in bien cudisch d'instrucziun per l'aritmética, stampaus 1809. Dal medem autur deriva il cudisch d' A B C, duvraus a Trun sco en la pli part dellas scolas catolicas romontschas sursilvanas. — A pader Sigisbert Frisch, oriunds da Zignau, han numnadas scolas d'engraziar la „Historia dil veder e niev Testament cun cuortas instrucziuns moralas“, comparida a Mustér 1820 en emprema ed a Cuera 1823 en secunda ediziun. Tals cudischs secattan aunc bein savens tier las famiglias sursilvanas, comprovond lur anteriura applicaziun per las scolas.

L'indicaziun de Joh. Ulrich Maier en sia lavur sur ils fatgs de scola el Grischuns duront l'emprema mesadat dil XIXavel tschentaner, Cuera 1919, p. 13, che cudischs unitarics de scola existevien buca e ch'ils affons purtavien en scola de tuttas sorts materials de lectura: gasettas, brochuras, calendèrs, cudischs de oraziuns etc., fuss concernent silmeins las scolas ella Cadi tenor il sura plitost de referir sin ils onns avon che numnai cudischs fuvien compari. Era astgass resultar da nies studi, che la publicaziun fatga d'in Sursilvan el „Monatsblatt“ de 1852 a rapport de fatgs de scola de pli baul ella Cadi, alla quala numnada lavur de Maier (p. 106 e 107) sereferescha, seigi buca dil tut correcta, p. ex. la pretensiun, ch'in legat en favur della scola fuvì causa nunsudida etc. Senza dubi ha ei en quei liug sco en auters de nies cantun aunc ditg neu dau de perfeczionar.

Ferton ch'ils sulets roms d'instrucziun vegnan primariamein esser stai: scriver, leger ed empau far quen, rubrichescha la survesta tabellarica de 1839/40 per la scola de Trun 12 uras ad jamna leger tudestg scret e stampau, 12 uras scartira latina, 12 uras quen a tabla, 2 uras cant, 1½ ura doctrina e quei duront la Cureisma 5 uras. Circa il medem plan d'instrucziun resultescha per la scola de Zignau. Il cuoz della scola sextendeva a Trun davenda Numna-Sontga entochen Pastgas, a Zignau daven da S. Catrina entochen Pastgas.

A Trun frequentavan 1839/40 d'otgonta affons culs onns de scola 66 quella, dividi en sis classas; a Zignau eran 40 scolaris reparti sin quatter classas.

Essend la svilupaziun suandonta generalmein enconuschenta, persequitein nus la materia de quest capetel buca pli anavon, remarcond che las scolas vegnan aunc decennis ora ad esser marchadas sin il pei descret.

Cussegl de scola, scolas e scolasts

Tenor la survesta tabellarica de 1839/40 han Trun e Zignau per survigilanza e direcziun dils fatgs de scola possediù in cussegl de scola separau: in per Trun cun 5 ed in per Zignau cun 3 commembers. Quei ei aunc da lezzas uras, tenor numnada survesta, il cass mo tier las vischnauncas de Sutsassiala; las vischnauncas de Sursassiala figureschan sin quella senza cussegls de scola.

L'activitad dils cussegls de scola de Trun sclarescha denton pér daven dagl onn 1854, existend pér da lura daven protocols menai sur las tractandas. Igl onn 1879 ein ils dus cussegls de scola entras conclus de vischnaunca vegni uni en in sulet cun 7 commembers.

Ei resultescha dals emprems protocols menai, che Trun aveva pervia della pintga rendita dils fondos da quei temps, sco dil reminent autras vischnauncas era, fadigia de combatter l'annuala expensa de scola. Munta gie il tscheins annual dils dus fondos de scola 1854 ed aunc pli tard sin pauc sur fr. 60. Enzaco ha il muncont stoviu vegnir recavaus: per part, aschi lunsch sco ha tonschiu, ord la spenda, per part en outra maniera; il restont ei vegnius tagliaus sin ils affons secund lur beinstonza. 1855 ei stau ponderau de stabillir en favur dellas scolas ina taxa de fr. 5 sin maridaglias.

Sentelli che dapertut, nua che talas e semegliontas relaziuns han existiu — e quellas ein daveras stadas ualti generalas⁸⁹⁾ —, han era las consequenzas semussau tier la retscherca de sufficiëntas e bunas forzas per l'instrucziun de scola. Preferi vegnevan perquei ordinariamein ils pli bienmarcau scolasts, ch'ins ha anflau; aschia era buca auter a Trun. Pladi p. ex. 1854 a Trun ils dus scolasts dal cussegl de scola ensemen per fr. 360 (quel della scola superiura per fr. 260 e l'auter per fr. 100 cun habitaziun libra en casa de scola vitier), ei vegniu anflau, che quei stetti en me-mia gronda sproporziun cun las entradas e munglassi buca serepeter.⁹⁰⁾ Igl ei lura, 3 onns pli tard, era reussiu ded obtener dus scolasts de pli bienmarcau, ensemen per fr. 220 en daner, pia per fr. 140 de meins. Sco bunamana ei per ordinari aunc vegniu con-

⁸⁹⁾ Maier Joh. Ulrich, Geschichte des Bündnerischen Volksschulwesens, p. 13 e 61.

Tabel. Darst. des Zust. sämtl. Gemeindsschulen.

⁹⁰⁾ Protocol vegl dil cussegl de scola de Trun dil settember 1854.

cediu ina remessa de fr. 5 entochen fr. 10. En proporziun stat da quei temps tala pagaglia, sche cun ina caussa, cun las expensas de studi, ch'ils scolasts han giu per lur clamada. Stractescha ei gie quasi exclusivamein mo de scolasts cun negins pli aults studis, che quels, ils quals scadin auter vischin de vischnaunca ha era gudiu. Igl onn 1839/40 existevan en la part catolica dil cantun da 147 scolasts mo 18 cun entgina preparaziun per lur clamada; 11 de tals havevan obteniu quella en la scola cantonala en claustra a Mustér, creada 1833 sin iniziativa dell'uniun catolica de scola, dals quals 3 eran impiegai en la vischnaunca de Sumvitg, mo negins en autras vischnauncas della Cadi. Cun excepziun de scolast Bisquolm, in dils alumns della scola claustrala, il qual ha funzionau 1854 — 1857 sco scolast della scola unida a Trun, ha quella vischnaunca pér els 1860 retschercau scolasts d'entgina preparaziun per lur clamada e quei primariamein ellas personas de Carli Barghèr de Bludenz e Gion Benedetg Albin de Trun e pli tard sco proxims suandonts ellas personas de Gion Giachen Caviezel de Ruschein e de Bistgaun Derungs de Surcasti.

Scola primara

Tenor la survesta tabellarica digl onn 1839/40 constatein nus a Trun-vitg dus scolasts cun 66 scolars, reparti sin sis classas ed a Zignau circa 40 scolars reuni en quater classas sut in scolast. Entochen igl onn 1864 paran era las sis classas de Trun-vitg d'esser stadas reunidas sut ils dus scolasts tier ina scola suletta. Il secund scolast funzionava mo en qualidad sco gidonter. Cul carschent diember dils scolars e dellas scolas ei pli tard carschius il diember dils scolasts. Denton ein ils scolasts, che han operau en vischnaunca, enconuschents cun lur nums e lur exacta successiun cronologica per Trun-vitg pér daven da 1851 e per Zignau pér daven da 1857.⁹¹⁾

Cun duas scolas primaras ei a Trun-vitg restau entochen 1886, il qual onn ei aunc vegniu creau ina scola mes a una. A Zignau ei cun la erecziun della nova casa de scola (1906) vegniu creau ina secunda scola, cun divider las duas scolas scadina en quater classas.⁹²⁾

⁹¹⁾ De paregliar P. A. Vincenz, Il scolaresser en la vischnaunca de Trun, en „Igl Ischi, XVII.“

⁹²⁾ Vegnend a Trun-vitg 1938 creau ina quarta scola, ha scadin dals quater scolasts obteniu duas classas.

Igl onn 1859 ei vegniu dau l'entschatta tier ina scola de lavur per las scholaras. Il cussegl de scola ha quei onn sut ils 24 d'october concludiu d'introducir „ina scola per mussar allas buobas ni giuvnettas de far las ordinarias lavurettas de femnas sco p. ex. far caltschiel etc.“ Essend 1865 danovamein vegniu concludiu de manar en „ina scola de lavur“, sto vegnir concludiu, ch'il conclus de 1859 seigi u buca staus exequius ni mo per cuort temps. D'anno 1865 daven ei la scola de lavur vegnida tenuta regularmein.

La scola de stad, introducida per l'emprema gada 1864 sco scola tudestga sut scolast Gion Benedetg Albin, silsunter 1866 e 1867 sut scolast Barghèr, ei a motiv de siu character privat neu e neu stada instabla; medemamein la scola de repetiziun, tenuta per l'emprema gada 1868 e silsunter repetidamein a Trun ed a Zignau.

Scola reala e scola secundara

La historia attribuescha per ils temps vegls ils merets per l'educaziun ed instrucziun della giuventetgna allas claustras. De tals merets participeschan, sco ins ha per part gia viu, era ils religios sin il con de Desertina. — Las famiglias en special della Cadi e de siu contuorn, che han vuliu laschar scolar empau dapli lur giuvens, han per ordinari da vegl enneu tarmess quels en scola claustrala a Mustér. — Era il cumin della Cadi sez e siu magistrat han saviu preziar tala caschun d'estrucziun e mess peisa sin ina garantida existenza de quella; quei resultescha da differentas fontaunas.

Ord l'impurtonta convenziun dils 6 d'october 1643, fatga denter igl avat ed il cumin de Mustér, rubrichein nus il suandont passus: „Zum sechsten soll ein Herr prelat zue underweisung der jugend in des gotteshaus Kosten einen schuolmeister bestellen und erhalten innert oder ussert dem Gottshauss.“⁹³⁾

D'ina declaronza della claustra de Mustér dils 2 de matg 1750 tier tala convenziun resultescha, che la claustra ha lu era per igl avegnir s'obligau de mantener ina tala scola e d'era retscheiver schinumnai externs senza indemnizaziun; dovessi denton il magistrat anflar per bien d'introduir in'otra scola, sedisolvi la claustra de menar vinavon la scola latina sco entochen cheu.⁹⁴⁾

⁹³⁾ Vertrag entzwichent einen Herrn Abten zu Disentis und der Landschaft daselbsten. Anno 1643 den 6. 8bris aufgerichtet. (Stampau sco aggiunta XII tier la lavur de Dr. C. Decurtins sur Landrichter Nicolaus Maissen.)

⁹⁴⁾ „Copial“ della vischnaunca de Breil.

En igl ingress de tala declaronza schai exponiu, che la claustra ha en executiun dell' obligaziun surprida 1643 pli che tschien onns impiegau in spiritual sco magister d'ina scola per igl entir cumin e che l'instrucziun ei particularmein vegnida dedicata al lungatg tudestg e latin, en special per promover il studi tier il stan spiritual, sesanflond lunsch entuorn negin auter liug de studi.

Tier la restauraziun della claustra ei la scola da lezzas uras leu existenta cun duas classas preparandas e duas classas realas-gimnasialas duront igl onn 1880/81 stada suspendida. Perencunter ei quei medem onn vegniu aviart dal cumin a Mustér ina scola cun duas classas realas e dau caschun als giuvens dil cumin de frequentar ina scola superiura allas scolas de vischnaunca. — Vegnend la scola della claustra igl onn sequent danovamein aviarta cun duas classas gimnasialas, ei la scola de cumin vegnida translocada a Trun ed ei leu per profit particular dils giuvens de Sutsassiala cun pintga interrupziun vegnida continuada entochen il mument, ch'ella ei stada substituïda dalla scola secundara.

Sco gia relatau, purschevan ils baghetgs de scola en vischnaunca quei mument buca locals sufficients per las scolas primaras, nundir per la scola reala. Ins ha per quella stoviu retschercar albiert en baghetgs privats. Aschia ei la scola reala plirs onns stada sin viseta d'ina casa privata a l'otra, entochen che la nova casa de scola a Trun ha era saviu dar staziun a quella.

Scola per affons pigns

La pli giuvna instituziun denter las scolas de vischnaunca ei la scola per affons pigns. Alla nova casa de scola a Trun sa era quella engraziar la pusseivladad d'exister, pertgei che senza posseder ils locals necessaris, saveva buca bein vegnir patertgau a sia creaziun. Tonaton basescha quella en particular sin la iniziativa dil rev. plevon de Trun, Rest Giusep Caminada, actualmein vicari general e decan residenzial a Cuera. La scola per affons pigns ei vegnida aviarta ils 15 de zercladur 1917 cun 45 affons ed ha fluriu dapi lu sut direcziun de sora Paulina Philipp de Trun e depi 1938 sut sora Faustina Sgier d'Andiast, omisduas ord igl institut s. Giusep de Glion.

(Cotinuaziun en las annalas de 1941)